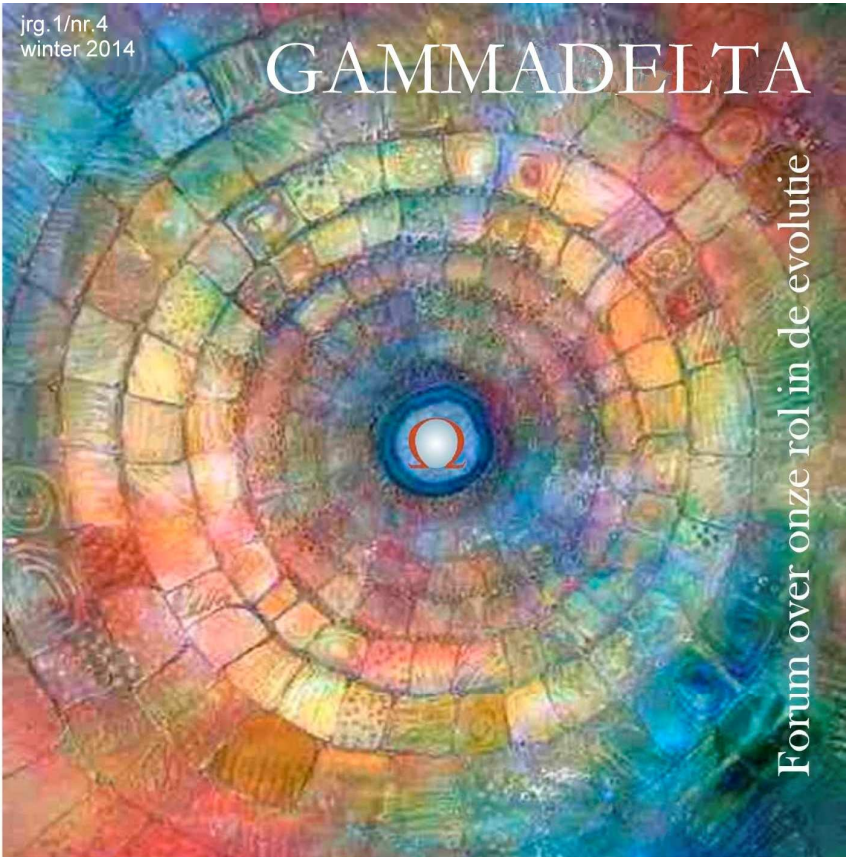

jrg. 1/nr.4
winter 2014

GAMMADELTA

Forum over onze rol in de evolutie

Stichting Teilhard de Chardin

ten dienste van

'Het genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'

GAMMADELTA

Forum over onze rol in de evolutie

verschijnt doorlopend na ontvangst van nieuw artikelen.
Het blad staat open voor iedereen die wil meedenken en schrijven over de toekomst van onze wereld. Teilhard de Chardin (1881-1955) gaf daartoe met zijn evolutietheorie een ruime aanzet.

Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie (GCWR)

Het GCWR omvat 'n groep mensen, die sympathiek staan tegenover Teilhards werk, maar in het verlengde ervan ook andere ideeën willen inbrengen.

Een abonnement op GAMMADELTA

is gratis en digitaal;

het is alleen via het abonneerformulier op onze website aan te vragen.

Het blad kan ook gratis worden gedownload vanaf de website:

www.teilhardechardin.nl

Insturen kopij: te allen tijde, en wel tot 3000 woorden.

De redactie behoudt zich het recht voor artikelen in te korten of te weigeren.

Adres bestuur Stichting en eindredactie:

Stichting Teilhard de Chardin

t.a.v. Henk Hogeboom v.B.

Op de Wieken 5, 1852 BS Heiloo

tel.: 072-5332690;

e-mail: teilhard@planet.nl

internet: www.teilhardechardin.nl

Inhoud

redactie	Inhoud	p. 03
redactie	Inleiding	p. 04
Roger Foehrlé	De spiritualiteit en de godsdiensten; procesfilosofie en -theologie en... Teilhard de Chardin	p. 05-18
Kris Roose	De zin van het bestaan	p. 19-22
Barbara Nordmeyer	Teilhard de Chardin	p. 23-36
Peter Renaud	De eonentheorie van Jean Emile Charon	p. 37-56
Benedict Broere	Geest en kosmos	p. 57-62
bestuur	Oproep	p. 63

Inleiding

Wie Teilhard in zijn denken volgt, ziet het kwaad in de wereld als een uitdaging aan de mens om er het goede tegenover te stellen. Dat goede is er vanaf het begin van de schepping door Christus in gebracht. Echter, net zoals een ouder zijn kinderen loslaat, om hun eigen weg te zoeken en te vinden, hetgeen wij ouderliefde noemen, zo werd ons de vrijheid gegeven op grond van onze interpretatie van de wereld om ons heen onze toekomst in te richten. Vaak aarzelen we bij het nemen van onze besluiten. Velen hebben gedacht, dat we alleen voor onszelf zorgend er het beste af waren. Pas sinds de ontdekking van het verschijnsel evolutie, kregen we notie van de samenhang van ons handelen met alles om ons heen. Naastenliefde wordt noodzaak om te overleven. Dat grote groepen, al zijn het wellicht minderheden, nog steeds denken, dat hun eigen belang vooropstaat – of dit nu religieus of materialistisch gemotiveerd is – en de ander tot onthoofding toe terwille daarvan bestreden moet worden, is wellicht een extra-stimulus om Teilhards denken meer in de kerken en universiteiten te verbreiden. Wellicht leidt dit tot een in Europa breed genomen besluit, om dit soort groepen te laten zien wat christendom en naastenliefde echt inhouden. De 28 lidstaten van de EU zouden elk per 10 miljoen inwoners 50.000 vluchtelingen kunnen opnemen en die – wellicht door een geldschepping voor dit doel door de ECB – en met ondersteuning van o.m. de vele werklozen kunnen doen begeleiden naar een nieuw, veilig bestaan.

Benedict Broere (zie p.57) wees ons op het boekje *De geest van liturgie* van Joseph Ratzinger/paus Benedictus XVI: "De wiskunde van het heelal is er niet gewoon vanzelf. Zij heeft een diepere grond – de Scheppergeest; zij komt voort uit de logos, in wie ... de oerbeelden van de ordening van de wereld bewaard zijn welke Hij door de Geest inbrengt in de materie. Men heeft daarom vanuit zijn scheppende functie de Logos ook wel aangeduid als *Ars Dei*, de kunst van God.... Elke ware menselijke kunst is toenadering tot de 'Kunstenaar', tot Christus, tot de Scheppergeest." (p. 115)

De redactie wenst u allen een inspirerend en liefdevol kerstfeest.

De spiritualiteit en de godsdiensten

Procesfilosofie en -theologie en... Teilhard de Chardin

Roger Foehrlé¹

De procesfilosofie

Het is 1929 als de beroemde wiskundige en filosoof Alfred North Whitehead (1861-1947) zijn belangrijke filosofische werk *Process and Reality* publiceert.² Het oorspronkelijke in het denken van dit filosofische werk verspreidde zich in snel tempo in Noord-Amerika, Groot-Brittannië en de Aziatische landen, terwijl het in het oude Europa nauwelijks bekend werd.³ Het is waar, dat in een westerse filosofische wereld waar al eeuwenlang het substantialisme domineert, een theorie die zelfs maar het idee van 'substantie' aanvecht, bepaald geen aanhangers zal vinden.

In feite breekt Whitehead met de traditionele filosofie door de entiteiten als zodanig niet als vaste en onveranderlijke substanties te zien, maar als in ontwikkeling vanaf het moment van waarneming. Ieder ogenblik creëert elke entiteit onder beïnvloeding van andere zijn eigen identiteit en drukt zijn stempel zelf onmiddellijk op andere toekomstige ervaringen. Dit, omdat alle ervaringsmomenten in elkaar grijpen. Whitehead vat de kosmos op als een organisch geheel. Net zoals alle cellen in ons lichaam onderling met elkaar zijn verbonden, zijn alle elementen in het heelal vanaf de lichtgolven van een ver verwijderde ster tot aan de mens in een verre uithoek van het platteland van Amerika onderling met elkaar verbonden.

Whitehead denkt, dat de filosofie van de substantialisten niet klopt, omdat zij zich niet echt rekenschap geeft van hetgeen er gebeurt. De werkelijkheid wordt bepaald door verandering en beweging. "In concreto, de gebeurtenis komt op de eerste plaats en niet de essentie

¹ Roger Foehrlé is lid van het *Center for Process Studies* in Claremont, Californië. Dit artikel verscheen in het kwartaaltijdschrift van de *Association des Amis de Pierre Teilhard de Chardin* (www.teilhard.fr). Het werd uit het Frans vertaald door Joke en Henk Hogeboom van Buggenum

² Alfred North Whitehead *Process and Reality - An Essay in Cosmology*, 1929.

³ Zie echter de vele publicaties over het werk van Whitehead door o.a. Ben Crul, Palmyre Oomen, Paula Copray en Co Kleisen in de 20 jaargangen van ons tijdschrift *GAMMA* - gratis te downloaden vanaf www.teilharddecharin.nl

of de substantie. Het object heeft geen eigen stoffelijke substantie, die het wezen ervan uitmaakt. Het wordt geboren uit een reeks gebeurtenissen, die zich aaneenrijgen en de opeenvolging ervan verleent ze een werkelijk bestaan... We doen geen ervaringen op, nee, wij zijn zelf die ervaringen."⁴

Whitehead weigert een scheiding te maken tussen het levenloze en het levende, tussen de stof en de geest. De actuele entiteit, de naam die Whitehead aan de gebeurtenis geeft, is een daad van waarnemingen, van talrijke 'grepen' (*préhensies*), die deze op haar manier combineert. Zij draagt dus steeds iets nieuws aan door een niet eerder vertoonde synthese. Geen enkele ervaring lijkt op een andere, de wereld kent geen herhaling: "Groepen actuele entiteiten vormen objecten of personen, die dus geen werkelijkheden op zich zijn, maar het resultaat van de ontmoeting en de combinatie van een veelheid aan gebeurtenissen. De relaties staan aan het begin, zij vormen het weefsel van het zijn zelf."⁵

Het denken van Whitehead geeft het primaat aan de onderlinge afhankelijkheid, die niet gezien wordt als een eenvoudig ideaal, maar als een ontologisch kenmerkend gegeven. We kunnen er niet aan ontkomen. Deze verbindingen zijn zeer ongelijk: een eenvoudige cel in een teen beïnvloedt het leven van iemand niet op dezelfde wijze als een hersencel. Deze wijze van verbondenheid is evenzeer kenmerkend voor atoomdeeltjes als voor sociale groeperingen en planetaire systemen.

Verandering, beweging, verbinding, evolutie, schepping – ziedaar de sleutelbegrippen van de filosofie van Whitehead. Het is het Proces. En daarin schuilt de moeilijkheid om dit idee in onze taal weer te geven, dat tegelijk aanduidt wat bezig is zich te vormen en wat gevormd is, in ontwikkeling is, de "stroom van al datgene, wat bezig is plaats te vinden of te gebeuren".⁶ Een concept, dat men in feite ook terugvindt in o.a. de filosofie van Hegel, Bergson en Teilhard de Chardin. Toch is het vandaag de dag zo, dat de term

⁴ Gounelle André *Le dynamisme créateur de Dieu*, Van Dieren, Parijs, p. 35

⁵ idem, p. 38

⁶ Reymond Bernard *Sur la trace des théologies libérales*, Van Dieren.

'procesdenken' pas na het verschijnen van het werk van Whitehead gangbaar geworden is voor het denken, dat bij Whiteheads filosofie aansluit.

Een wat meer uitgewerkte, genuanceerdere en completere studie van deze procesfilosofie zou stellig meer uitleg verdienen, wij hopen er in andere artikelen op terug te komen.

We kunnen ons nu de vraag stellen: waar is God in dit perspectief? Whitehead is er wel van overtuigd, dat een stevige rationele uitleg van de wereld het niet kan stellen zonder een transcendent en actief principe. Dit principe noemt hij God. Terwijl hij elk religieus geloof buiten beschouwing laat, meent Whitehead dat bij de actuele stand van de wetenschap geen enkele hypothese beter de feiten verwoordt en er een betere uitleg aan geeft dan die van het theïsme. Maar die hypothese moet vanuit het denken zelf volgen, een logische en niet magische interpretatie van de werkelijkheid voorstellen.

De Amerikaanse filosoof Charles Hartshorne (1897-2000) heeft Whiteheads manier van denken over God verder ontwikkeld en gesystematiseerd. Hartshorne vat God op als een beginsel, dat de kosmos bestuurt op dezelfde manier als de menselijke geest zijn lichamelijke systemen bestuurt. Zo is de kosmos het ware lichaam van God. Maar zoals de menselijke geest meer is dan het menselijk lichaam, zo ook is God niet eenvoudigweg gelijk aan de optelsom van de bestanddelen van het heelal. God wordt beïnvloed door de elementen van het heelal door de vreugde en het lijden van iedere geschapen entiteit mee te beleven. God wordt niet door die veelheid van gevoelens overweldigd. Zijn visie op de volmaaktheid van de scheppende functies van het heelal is een eeuwige visie van hoop. God haalt met zijn liefde alle entiteiten ertoe over ervoor te zorgen die perfectie te bereiken door iedere ervan rijkelijk te bedelen met een vleugje van die goddelijke visie op een beter toekomst. Maar, en dat is erg belangrijk, iedere entiteit bewaart zijn vrijheid om deze visie al dan niet te delen, aan te nemen of de goddelijke overtuigingskracht te verwerpen. God beslist niet over de dingen en gebeurtenissen, hij biedt ze aan en de entiteiten beslissen.

Hartshorne denkt en handelt als filosoof en interpreteert Whitehead als zodanig. Maar na de tweede wereldoorlog komt er in het westen van de VS een theologische beweging op, die zal gaan steunen op de filosofie van Whitehead om de christelijke theologie opnieuw in haar geheel te doordenken, opdat de mensen van een wereld in evolutie kunnen geloven in de Godheid van Jezus Christus.

Théologie du process

Als het startpunt van de procestheologie wordt gezien de conferentie in 1926 over de religieuze implicaties van Whiteheads denken, gehouden door H.N. Wiemann (1884-1975), filosoof en Amerikaans theoloog. Sindsdien volgden talrijke theologen, die graag een theologie wilden uitdiepen en vastleggen, welke in staat zou zijn een antwoord te geven op de vragen van een wereld die ontdekte dat alles in evolutie is. Zij nemen zich voor na te denken over de betrekkingen tussen God en de wereld en om vanwege de noodzaak tot bijstelling van de opvattingen bij voorbaat rekening te houden met de inbreng van de moderne wetenschappen (kwantumfysica en natuurwetenschappen), en ze stellen voor het beeld van God met de categorieën van de moderne tijd te heroverwegen. Spraakmakend daarbij zijn vooral John Cobb, David Griffin, Majorie Suchochi, die verbonden zijn aan de universiteiten van West-Amerika, maar vooral het centrum voor processtudies gelegen in Claremont op ongeveer 50 km afstand van Los Angeles. In Frankrijk is het André Gounelle, de voormalige deken van de theologiefaculteit van Montpellier, die deze theologie bekendheid heeft gegeven en die de verspreiding ervan heeft begunstigd. Raphaël Picon, professor aan het *Institut Protestant de Théologie* in Parijs, is daarbij een van de belangrijkste personen. In de VS werkt de katholieke theoloog John F. Haught geheel vanuit die theologie, waarbij hij ook een heel belangrijke plaats inruimt voor het gedachtegoed van Teilhard de Chardin.

De procestheologie gaat dus uit van de filosofische principes, waarop Whitehead de aandacht vestigde: de werkelijkheid is niet gevormd door stabiele, vastomlijnde en onafhankelijke entiteiten, maar vormt integendeel een totaliteit, waarin alles vloeiend is. Die tegelijkertijd gedifferentieerde en homogene totaliteit van al het

zijnde wordt gekenmerkt door een voortdurende stroom van veranderingen, ontwikkelingen, transformaties, onderlinge relaties en wisselwerkingen. Die dynamische werkelijkheid, waarbij zich talrijke mogelijkheden voortdurend voordoen, is een proces. Zij is het beste bewijs dat er een scheppende God bestaat, want zo'n werkelijkheid kan slechts voortkomen uit een scheppende God.

Uitgaande van die voorstellingen stelt de procestheologie, dat God de voortstuwende kracht is; het is de kracht van de toekomst, die zich verbindt met de transformatie van de werkelijkheid en die er ook door wordt veranderd. God is niet een onmogelijke transcendentie, onbewogen en onveranderlijk, hij verontrust zich over de wereld en is erbij betrokken, hij wil veranderen, evolueren. En dat is het waarschijnlijk wat deze theologie zo oorsponkelijk maakt en zo belangrijk voor onze tijd en het verdere verloop ervan. De werkelijkheid is gedeeltelijk door God bepaald, maar deze is ook helemaal doorslaggevend voor Hem zelf.

God is gedacht als een kracht van vernieuwing en creativiteit, die de wereld verandert, niet ophoudt uitzicht te bieden op nieuwe mogelijkheden met het doel haar harmonieuzer te maken, minder verscheurd en gekweld. Cobb schrijft: "God is iemand, die de wereld liefheeft, die haar steeds dichter trekt naar de plaats vanwaar zij is gekomen, door het leven, het nieuwe en de vrijheid steeds opnieuw en altijd weer te bevestigen". God ist degene is die het mogelijke over het onmogelijke laat zegevieren en het zich laat omvormen omdat hij zich erin vertoont. God is ook een mogelijkheid van de wereld. Zoals Whitehead het schrijft in *Proces en Werkelijkheid*: "Het is evenzeer waar om te zeggen, dat God de wereld transcendeert als te zeggen, dat de wereld God transcendeert. Het is evenzeer waar te zeggen dat God de wereld schept als te zeggen dat de wereld God schept."⁷

God is niet onbewogen en onverschillig, hij is geraakt door de gebeurtenissen van de geschiedenis en van ons bestaan. Zijn vermogen om iets nieuws voort te brengen wordt altijd gedeeltelijk

⁷ Zie: *Évangile et Liberté*, N° 201, 2006, artikel van Raphaël Picon

bepaald door de staat van de tegenwoordige wereld en door de openstelling van de entiteiten daarin voor de overtuigende krachten van God. Deze kan inderdaad niet de wereld omvormen volgens zijn smaak, hij ontmoet weerstanden, ziet zich geplaagd tegenover star conservatisme en kent mislukkingen. Bij gebrek aan macht om ons te dwingen, kan hij ons slechts overtuigen.

Ook is de schepping niet definitief voltooid en zijn de menselijke schepselen in een voortdurende staat van wording. Een dergelijke opvatting van de werkelijkheid leidt ertoe om de wederzijdse interacties tussen God, de mens en de natuur opnieuw te doordenken. God wordt opgevat als een dynamische en scheppende kracht, van waaruit iets nieuws kan opkomen en die, verre van ongevoelig te zijn, diep is ingebed in de geschiedenis van de wereld.

God tracht iedere keer als het mogelijk is het nieuwe te bevorderen, door iets nieuws in te brengen, door nieuwe mogelijkheden te scheppen, opdat de wereld minder gekweld is en meer harmonieus. Maar niets is van tevoren vastgelegd. God handelt niet star volgens een vooropgezet plan. "De wereld antwoordt op God en God antwoordt op de wereld in een dialoog waarbij de een voor de ander niet weet wat het volgende antwoord zal zijn." (André Gounelle) God handelt werkelijk niet vanuit een standpunt 'boven' de gebeurtenissen, maar neemt veeleer pas deel eraan op het moment dat een gebeurtenis zich aandient en hij heeft begrepen, hoe deze beïnvloed werd door de voorafgaande en zelf van invloed is op de volgende. God kan de wereld niet naar zijn smaak veranderen. Hij komt niet tussenbeide door kracht of door dwang, maar handelt hoofdzakelijk door te overtuigen en zo uit te nodigen tot instemming en menselijke deelname, net zo goed als dat hij weerstanden kan ontmoeten, nederlagen kennen en zelfs zijn plan voor het heelal compleet kan zien stranden. Hoewel hij eerder met de banale werkelijkheid van alle dag te maken heeft (A. Gounelle spreekt over de processteologie als over de spiritualiteit van het gewone), zal hij nooit iemand afwijzen of in de steek laten. En alles wat leeft in de Schepping, niet alleen de mensen, maar ook alle dieren en alle vegetatie, wordt door God aangespoord en aangezet om zijn plan ten uitvoer te brengen.

God staat dus niet helemaal buiten de wereld en is er niet helemaal onafhankelijk van (zoals in het theïsme), hij is er innig mee verbonden, want er bestaat tussen hem en de wereld een diepe eensgezindheid en een dynamische onderlinge relatie. De procestheologen zeggen, dat God betrekkelijk is. En tegelijkertijd valt God geenszins samen met deze wereld (zoals in het pantheïsme), want hij kan niet met de creativiteit vereenzelvigd worden; de afstand blijft gehandhaafd en hij ontsnapt aan ons kennen. Hij is vanuit dit gezichtspunt absoluut. Die twee aspecten van God worden uitgedrukt in de term 'pan-en-theïsme'.

De procestheologen zorgen ervoor de Christus, het begrip dat een titel aanduidt (de gezalfde van God), te onderscheiden van Jezus van Nazareth, dat teruggaat op een historische persoon. Volgens hen duidt Christus de macht van de creativiteit aan, die in onze levens werkzaam is en overeenkomt met alle scheppende tussenkomst van God, met iedere daad van verandering: "Iedere keer dat God handelt, wordt Christus als gebeurtenis voortgebracht", schrijft Cobb. Jezus is essentieel voor het christelijk geloof, want hij maakt ons gevoelig voor het handelen van de Heilige Geest. Zo is hij ten volle Christus geweest, omdat zijn hele bestaan gevormd werd door de herscheppende aanwezigheid van God, en omdat in hem God op een beslissende manier in de wereld heeft gehandeld door de mensen ertoe te brengen zich diepgaand te heroriënteren (bekeren). Gered worden, dat is aangeraakt worden door die transformerende kracht. De levende kerk is de plek bij uitstek voor wat betreft de goddelijke aanwezigheid. De prediking van het evangelie, de sacramenten en ook het gebed helpen ons, om ons open te stellen voor die kracht, die veranderingen in de schepping teweegbrengt.

Volgens de procestheologen kunnen er ook gebeurtenissen, manifestaties of zich christiek noemende personen buiten Jezus van Nazareth om bestaan, buiten de sfeer van het christendom. Zij worden 'christiek' genoemd om aan te geven hoezeer ze op weg zijn naar een scheppende verandering.

André Gounelle legt de procestheologie uit aan de hand van een soort gelijkenis: hij introduceert God als een dirigent, die voorstelt

om zijn symfonie (zijn project) te spelen. Daarvoor heeft hij musici nodig (een gezamenlijke onderneming die God en mensen verbindt) die achter zijn plannen staan; hij geeft ieder een eigen partituur (inzet van iedereen) en spoort ze ertoe aan om voor henzelf perspectieven voor een nieuwe interpretatie te openen. De opvattingen van de musici gaan op hun beurt de dirigent beïnvloeden, hem verrijken, hem veranderen (God verandert ook). Evenals God niet de enige oorzaak van de wereld is, kunnen bepaalde valse noten opklinken doordat een instrument slecht gestemd is of door een vergissing van een musicus (aanwezigheid van het kwaad). Tussen de ideale uitvoering van muziek en de gespeelde versie ervan bestaat een verschil.

De procesbeweging en Teilhard de Chardin

Toen tegen het einde van de jaren vijftig de geschriften van Pierre Teilhard de Chardin in de VS in het Engels verschenen, zagen filosofen en theologen duidelijk, dat er talrijke overeenkomsten waren tussen het gedachtegoed van de Franse geleerde en dat van de denkers uit de school van de procesfilosofie. Ewert H. Cousins zegt als hij spreekt over de tradities van Whitehead en Teilhard de Chardin dat zij "de kanalen vormen, waardoor de thema's van het proces zullen binnendringen in de christelijke theologie van onze tijd."

Er begint een veelbelovende dialoog tussen die twee tradities en deze zal zo'n tien jaar duren (1964-1974), daarna zal ze nogal snel ophouden. Het zou erop lijken, dat de aanhangers van de filosofie van Whitehead de termen van de procesfilosofie wilden reserveren voor het oorspronkelijke denken van Whitehead. Schubert Ogden zal trouwens verklaren dat Teilhard een procesfilosoof is, maar alleen "in de brede en oneigenlijke zin van het woord".

Tegenwoordig citeren talrijke Amerikaanse theologie- en filosofie-tijdschriften de naam van Teilhard met grote regelmaat. Talrijke werken zijn gewijd aan zijn denken en de gelegenheid zal ons misschien gegeven worden de enorme omvang van al zijn werken aan het licht te brengen. Donald Wayne Viney, professor filosofie in Pittsburg, naar wie wij dikwijls zullen verwijzen, zegt samenvattend

over Teilhard, dat hij tegenwoordig in de VS wordt beschouwd als "de pionier van de moderne metafysica van het proces".

We kunnen echter bevestigen, dat Teilhard enkele werken van Whitehead had gelezen, omdat we de volgende zin vinden in een brief aan Lucile Swan (17-4-1937): "De Terra heeft me het laatste boek van Whitehead gegeven: *Religion on Making*. Vol interessante opmerkingen." ⁸ Claude Cuenot bericht ons, "dat pater Teilhard geïnteresseerd is in wetenschapsfilosofie, niets verrassends voor een beoefenaar van de natuurlijke historie, die de resultaten van de fysica volgt, en in datzelfde jaar denkt hij erover om van Whitehead te lezen *La science et le monde moderne*."⁹ In 1951, in een brief aan zijn vriend Pierre Leroy schrijft hij deze: "Maar bovenal, let goed op, hoe Whitehead het heeft over de geest van avontuur en overwinning."¹⁰

We zien dus, dat Teilhard de Chardin en Whitehead door dezelfde geest zijn bezielde, die bezig is een filosofie en een theologie te vinden, waardoor zowel mannen als vrouwen worden aangesproken, die zich een deel voelen van het heelal dat altijd in evolutie is en voor het begrip waarvan de oude denkschema's niet meer toereikend zijn.

Er ontwikkelt zich een nieuw bewustzijn in onze maatschappij en de pogingen om dat te beschrijven zijn legio. We willen hier uit vele andere drie essentiële feiten noemen, die de protestantse en katholieke theologen serieus zouden moeten bestuderen. Drie feiten die ook nadrukkelijk door Teilhard en Whitehead worden genoemd en uiteengezet, en waarover ze het eens zijn.

De ontwikkeling – deze houdt in: continuïteit in de verandering, continuïteit en discontinuïteit. Waarheen we onze blik ook richten, naar de biologische wetenschappen (en hun interpretatie van de evolutie) of naar de filosofische bewegingen van deze tijd (die van het proces, van de wording, van de temporaliteit) of naar de psycholo-

⁸ In: *Pierre Teilhard de Chardin Lucile Swan, Correspondance*, Lessius, 2009, p. 140

⁹ In: Claude Cuénot *Pierre Teilhard de Chardin*, Plon, 1958, p. 292

¹⁰ In: *Process Studies Vol. 35.1*, 2006, p. 15

gie, wij constateren dat we ons uitdrukken in termen van ontwikkeling. Het is een manier van denken die tegenwoordig geaccepteerd is. De steeds grotere plaats die de geschiedenis, de historiciteit van de persoon en van de gemeenschap, de ontwikkeling van de historisch-kritische methode innemen, laat ons zien, dat we ons bewust zijn van die werkelijkheid, waarin de ontwikkeling ligt opgesloten. De vraag is dan, en zowel Whitehead als Teilhard stelden hem, hoe de notie daarvan steeds meer moet worden ingebed in ons theologisch begrip van God, van de Christus, de sacramenten en de ethiek.

Gepaard aan dat begrip van ontwikkeling gaat ook die notie van 'oneindigheid' of van 'onvoltooidheid'. Zeggen dat we bezig zijn ons te ontwikkelen of dat de ontwikkeling een gegeven is, dat inherent is aan het heelal, geeft al aan dat we er nog niet zijn. In het verleden dachten we, dat de werkelijkheid min of meer voltooid of compleet was. Vandaag weten we dat alles wordt voortgezet en open is. Als we deze notie van ontwikkeling in haar volle betekenis willen vatten, zijn we genoodzaakt ons serieus in het gedachtegoed van Teilhard de Chardin en Whitehead te verdiepen.

De organiciteit. Wat houdt de organiciteit in? Of de eenheid? We spannen ons in om de chaotische werkelijkheid van ons heelal in onze theologie en filosofie te integreren. Wij beginnen eindelijk de werkelijkheid op te vatten als een geheel, waaraan wij deelnemen. Wij zouden ook de term 'solidariteit' kunnen gebruiken om die eenheid uit te drukken en voor die 'organiciteit' wellicht het woord 'relationaliteit', wat zoveel wil zeggen als, dat alle elementen van de werkelijkheid onderling met elkaar verbonden zijn.

Denken op een organicistische manier gaat tegen de trend in, die bestaat in de oude dualistische tradities. Het dualisme beschouwt de dingen eerder tegengesteld aan elkaar dan er de eenheid van te zien, die aan de basis ligt van de dualiteiten (polariteiten). Het organicistische denken laat niet alleen de idee van het dualisme los, maar ook die van het individualisme. Het individualisme is een van de vijanden van Teilhard, en hij maakt onderscheid tussen het individu en de persoon. De persoon is meer dan een individu. De persoon is een

individu in relatie. Dat is ook een van de grondbegrippen van de filosofie van Whitehead. Alles staat in relatie tot elkaar, of liever: alles is relatie, stelt Whitehead. De twee denkers bevestigen het principe, dat alles met elkaar en met zijn omgeving in relatie staat. De wereld is geheel en al onderling verbonden, dat wil zeggen, dat er geen enkele gebeurtenis in het heelal bestaat die niet verbonden is met een andere gebeurtenis in hetzelfde heelal. Teilhard gebruikt het woord 'organiciteit' zoals Whitehead zijn filosofie een filosofie van het organisme noemt.

De complementariteit. Wij willen met deze term het feit uitdrukken, dat niets begrepen kan worden in termen van 'op zich zelf'. Dit wijkt af van wat we zojuist gezegd hebben, dat alles in relatie staat. Een individu begrijpen betekent niet alleen dit element begrijpen, dat een specifiek deel van de ruimtetijd inneemt. Niets kan begrepen worden als 'staande op zich zelf alleen', omdat iedere werkelijkheid, iedere gebeurtenis, ieder wezen, ten diepste verbonden is met alle andere en dus moet worden begrepen als 'het zijn met de anderen'.

Een ander gevolg van het dualistisch denken is, dat we dikwijls eerder in termen denken die een superioriteit of een tegenstelling uitdrukken dan in termen van complementariteit. Iedere gedachte loslaten, die een tegenstelling of een andere scheidende categorie aangeeft, veronderstelt, dat wij een diep besef van de ontwikkeling hebben bereikt. Als wij bijvoorbeeld categorieën als mannelijk en vrouwelijk, rede en mystiek, interioriteit en exterioriteit, psychisch en materieel analyseren, zien we dan hun onderlinge afhankelijkheid? Of gaan we door met ze tegenover elkaar te zetten?

Teilhard zegt, dat er niet zoiets is als geest en materie, maar dat er geest/materie oftewel psychomaterie is. Hetzelfde kan gezegd worden voor subject/object, persoonlijk/universeel. Voor Teilhard en Whitehead betekent 'persoon zijn' zoveel als het universum zijn, en het universum zijn zoveel als persoon zijn. De wereld waarin we ons bevinden en het universum is een persoon. De wereld waarin we ons bevinden, wordt – of deze er zich nu van bewust is of niet – beïnvloed door de ontwikkeling, de organiciteit en de complementariteit.

Op dit punt aangekomen willen we zeggen, dat de hele christelijke theologie dat stukje zelfbewustzijn verder dient te integreren. J. Bronowski, een Amerikaanse katholieke theoloog, schrijft: "Als de natuur in haar geheel onderling verbonden is, dan moeten we de taal en het systeem ervan accepteren, waarin die totale interrelationaliteit wordt getoond, niet enkel omdat ze exact omschrijven wat er in de natuur gebeurt, maar omdat ze ons zeer dicht bij haar brengen."¹¹ Met andere woorden, we zoeken een taal en een methode die de onderlinge verbinding kunnen weergeven. Nogmaals: op dit punt komen Teilhard en Whitehead bij elkaar.

De christenheid dient de procestheologie serieus te nemen. Meer en meer neemt deze niet alleen het denken van Whitehead op, maar ook het denken van Teilhard. Het is dus noodzakelijk goed te weten wat die twee denkwerelden inhouden. We hebben al diverse vergelijkingen gemaakt tussen Teilhard en Whitehead om te ontdekken dat er talrijke overeenkomsten zijn. Maar we kunnen niet om het feit heen, dat Whitehead denkt vanuit een protestantse achtergrond en dat Teilhard een katholieke priester is. Die heel verschillende werelden zijn niet zonder invloed op de gedachtegang van de filosoof Whitehead en op de visie van de katholieke denker Teilhard. Ook treffen we opmerkelijke verschillen aan in de filosofie van de twee onderzoekers, maar vooral in alles wat de notie van God betreft, zijn handelen in de wereld en het uiteindelijke doel van ons universum. Wat alle andere aspecten van de theologie betreft, moeten we ons eraan herinneren dat Whitehead zich beperkt tot de filosofie en dat het de school van Claremont is, die een theologische versie van het denken van Whitehead heeft ontwikkeld en nog steeds ontwikkelt.

Wij zouden in dit artikel billijkheidshalve ook drie essentiële verschillen naar voren willen brengen, die door de werken van onze twee schrijvers lopen.

Het eerste betreft de stilzwijgende eschatologie van Teilhard, gebaseerd op zijn begrip 'Omega' en de gang naar het punt-Omega. Dit

¹¹ J. Bronowski, *The Origins of Knowledge and Imagination*, New Haven, Yale University Press, 1978, p. 58

begrip is volstrekt afwezig bij Whitehead. Terwijl Teilhard zich concentreert op de eenheid van het kosmische proces als geheel en de teleologische gerichtheid ervan op de kosmische Christus, onderstreept Whitehead in plaats daarvan de diversiteit en de veelheid van de 'actuele gebeurtenissen' als zijnde de werkelijke, eindige zaken waaruit de wereld is samengesteld. Voor Whitehead schrijft het kosmische proces niet voort naar een doel, dat van tevoren is bepaald door de schepper. Teilhard voorspelt de convergentie, de centering van het heelal. Daar, waar Whitehead de groei van alle afzonderlijke entiteiten ziet, probeert Teilhard de drijfveren van de universele geschiedenis te schetsen.

Het tweede verschil is de wijze waarop het begrip creativiteit wordt opgevat. Voor Whitehead is God niet de schepper. De werkelijkheid is 'zelfscheppend'. De term creativiteit is niet een notie die meer van toepassing is op God dan op enige andere actuele entiteit of gebeurtenis. Terwijl voor Teilhard God de schepper is, de bron van alle creativiteit en de bron van de scheppende eenwording. De hele werkelijkheid is voor Teilhard scheppend, omdat alles wat werkelijk is zijn oorsprong vindt in de diepten van de goddelijke bron.

Een derde verschil (dat in een bepaald opzicht het moeilijkste is, en hoe we dat opvatten hangt er tenslotte van af of we dit vanuit Teilhard of vanuit Whitehead benaderen) is een kwestie van persoonlijke identiteit. Er ligt meer nadruk op de persoonlijke identiteit bij Teilhard dan bij Whitehead. Teilhard wijst herhaaldelijk op de organische onderlinge afhankelijkheid van alle entiteiten. De wereld is niet een verzameling onafhankelijke voorwerpen, waarbij het ene louter uitwendig verbonden is met het andere, maar een over tijd en ruimte uitgespreid netwerk van wederzijdse invloeden. Iedere entiteit wordt gevormd door zijn relaties, ieder element van de kosmos is verweven met het andere. Het web van het leven is een fabriek van interacties. Iedere entiteit is een centrum van spontaneïteit en van zelschepping, dat op zijn eigen specifieke wijze bijdraagt aan de toekomst.

Maar bij Whitehead is dit pluralisme, dat het tegenwicht vormt tegen het idee van de eenheid, verder uitgewerkt. Hij gaat uit van een

pluraliteit van wezens, waarvan de individualiteit en integriteit altijd bewaard zijn. Whitehead wil ons de wereld laten bekijken vanuit het gezichtspunt van iedere eigen identiteit, beschouwd als een ervaringsmoment, dat zijn eigenschappen vanuit voorafgaande gebeurtenissen heeft geërfd. Iedere gebeurtenis of 'vergroeiing' is een unieke synthese van invloeden, een nieuwe eenheid die via de verscheidenheid is gevormd. Whitehead heeft dus geen continu proces voor ogen, maar een aaneenschakeling van gebeurtenissen. Er is geen sprake van ook maar een tijdslijn, die tegen het einde terugkeert, maar slechts van een net van draden dat elke gebeurtenis met alle direct eraan voorafgaande verbindt.

Wij zouden nog lang door kunnen gaan met het tegenover elkaar plaatsen en vergelijken van de twee grote denkers Teilhard de Chardin en Whitehead. Lange studies zijn er al aan gewijd, maar belangrijker is, dat iedereen persoonlijk kennis neemt van de overeenkomsten en verschillen in het denken van deze twee geleerden. Hij komt ons voor, dat deze samenwerking tussen teilhardianen en whiteheadianen, tussen 'traditionele' theologen en processteologen, in de angelsaksische wereld aardig op gang is gekomen.

Het is waar, dat men zich behoorlijk wat geestelijke inspanning moet getroosten om deze twee schrijvers op zich te laten inwerken. Met moet zichzelf iets durven afvragen, ingeslepen ideeën durven loslaten, die ons dierbaar geworden zijn, sommige gezaghebbende figuren op dit vlak durven wantrouwen, zonder te vergeten dat er ook een aanpassing in woordgebruik moet plaatsvinden, want zowel Whitehead als Teilhard hebben nieuwe woorden moeten vormen om hun ideeën uit te drukken, die net zo nieuw en origineel zijn, en waarbij soms het ene begrip niet de lading dekt van hetzelfde begrip bij de ander.

Maar zo'n inspanning is onvermijdelijk, want de mens van de 21ste eeuw heeft meer dan ooit behoefte aan een visie, die hem de kracht en de moed geeft om de wereld scheppend verder te leiden naar de Ultieme staat van Liefde. Pierre Teilhard de Chardin en Alfred North Whitehead en alle procesdenkers en -theologen in hun kielzog kunnen hem deze visie en dit enthousiasme geven.

DE ZIN VAN HET BESTAAN¹

*Verleden en toekomst van leven & heelal volgens de recentste
wetenschappelijke inzichten*

Kris Roose

DEEL 1: DE EVOLUTIE IN HET VERLEDEN

INLEIDING

Dit is een overzicht van de evolutieleer, d.w.z. de wetenschappelijke studie van de weg die het heelal afgelegd heeft sinds haar ontstaan tot heden, met een poging om hieruit een projectie te maken van de toekomst en de zin van bestaan en leven hieruit af te leiden. Deze wetenschap wordt ook soms kosmologie of hyperfysica genoemd.

De eerste versie van dit boekje schreef ik in 1964, geïnspireerd door de lectuur van de werken van de jezuïet Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955), en door een voordracht van de Vlaamse denker Max Wildiers (1904-1996), die samen met twee andere wetenschappers de taak op zich genomen had om de werken van Teilhard na diens dood te publiceren.

Tijdens de voorbije decennia zijn de inzichten van de moderne kosmologie en van het 'neodarwinisme' verder geëvolueerd aan de hand van steeds nieuwe ontdekkingen. Merkwaardig is echter dat op geen enkel ogenblik Teilhards geniale visie moest worden genuanceerd. Integendeel, op verscheidene plaatsen heeft de wetenschap bijkomende argumenten aangebracht voor de indrukwekkende inzichten die deze grote denker in de jaren dertig van de vorige eeuw ontwikkelde.

Sommigen, die Teilhards werk blijkbaar slechts oppervlakkig kennen, beweren dat het hem enkel te doen was om een synthese, een soort verzoening te realiseren tussen (christelijke) godsdienst en wetenschap. Zonder het met zoveel woorden te zeggen insinueren zij

¹ In dit nummer van GAMMADELTA wordt een begin gemaakt met de publicatie van een serie artikelen over 'integrale wetenschap'. Hiermee draagt dr. Kris Roose (geb. 1944; voormalig arts) bij aan de convergentie van wetenschap en religie, het hoofdoel van onze Stichting.

daarbij dat deze poging wellicht ten koste is gegaan van de pure 'wetenschappelijkheid' van zijn oeuvre.

Dit oordeel is zeer onterecht. Vooreerst zijn de theorieën van Teilhard in grote lijnen dezelfde als die van de agnosticus en bioloog Julian Huxley (1887-1975), die Teilhards werk grondig kende en hem persoonlijk ontmoet had, en die in zijn werk *Essays van een humanist* (1964) kritisch en uitdrukkelijk positief ingaat op Teilhards werk. Huxley kan zeker niet verdacht worden van religieuze bijbedoelingen of van pogingen om het christendom via een pseudo-wetenschappelijke omweg te 'recupereren' als volwaardige wetenschap. Wèl maakt Teilhard vanuit zijn basisinzichten enkele 'theologische projecties', zoals de godshypothese. Huxley voelde als bioloog niet de behoefte om dergelijke stellingen te formuleren, maar moest toch toegeven dat deze hypothesen in niets met de andere wetenschappelijke inzichten in strijd waren.

Het werk van Teilhard is nog om een bijkomende reden als grandioos te bestempelen, namelijk om de gebruikte methodologie. Teilhard heeft, wellicht spontaan en intuïtief, gebruik gemaakt van een nieuwsoortige wetenschappelijke methode die men tegenwoordig onder verschillende termen beschrijft, al naargelang de auteur. Ikzelf noem deze methode de integratieve wetenschap of de plausibiliteitsmethode.

De essentie van deze methode is dat de denker bij het formuleren van zijn hypothesen niet enkel uitgaat van exacte, waarneembare en meetbare gegevens, maar in zijn redenering ook andere, minder nauwkeurige gegevens aanwendt. De betrouwbaarheid van deze uitgangspunten zit niet zozeer in de exactheid van hun waarneembaarheid, maar in hun alomtoepasselijkheid. De getrokken conclusies zijn daarom niet zozeer juist maar eerder plausibel. Hoe omvattender het terrein dat men op die manier overschouwt, hoe groter de kans dat die plausibiliteit groter wordt. Soms kan de plausibele methode zelfs betrouwbaarder zijn dan de exacte, natuurwetenschappelijke methode, vermits binnen haar redeneringen ook alle regels van die traditionele wetenschappelijke methode plichtsgetrouw toegepast worden. De integratieve methode komt dus niet

ter vervanging van de beproefde natuurwetenschappelijke methode, maar is een aanvulling ervan. Binnen het terrein der exacte waarnemingen zijn de conclusies van de integratieve methode dus even betrouwbaar als die der natuurwetenschappen, maar buiten dat gebied verschaft ze een aanvaardbare betrouwbaarheid, daar waar de natuurwetenschappelijke methode, als zij haar exactheidsprincipes getrouw is, geen enkele betrouwbaarheid kan bieden. We komen later uitvoerig terug op deze methode.

De inzichten van Teilhard, zoals trouwens ook die van Julian Huxley, geven dus, voor het eerst in de geschiedenis, een wetenschappelijk gegrond antwoord op de eeuwige, fundamenteel existentiële vragen: "Vanwaar komen wij, wie zijn wij, waarheen gaan wij?" Behoort deze wetenschap dan nog tot de fysica, of beweegt zij zich eerder op het terrein van de metafysica? Wildiers heeft de term hyperfysica gelanceerd om deze wetenschap aan te duiden: op de vragen van de metafysica wordt een poging tot antwoord gegeven, deze keer echter niet verwijzend naar goddelijke openbaringen of het gezag van zichzelf als onfeilbaar bestempelende leermeesters, maar voortbouwend op de inzichten van de fysica. Het blijven natuurlijk projecties en hypothesen. Ze worden echter wel heel plausibel, vermits zij zich eerlijk trachten te baseren op alle natuurwetenschappelijke gegevens die hiervoor bruikbaar geacht worden.

In deze studie beperken we ons overigens niet tot de inzichten die Teilhard ontwikkeld heeft. Sinds zijn dood zijn zowel in de deeltjesmechanica (quarks, strings, baryonen) als in de biologie (eobionten) gegevens aan het licht gekomen, die zijn theorieën merkwaardig genoeg komen aanvullen en bevestigen. Maar de ideeën van latere denkers (bv. Julian Huxley met zijn psychometabolisme), het reeds oude maar pas later populair geworden procesdenken van Whitehead, de inzichten van de moderne ecologische wetenschappen (Lovelock, Wielemans), de inbreng der humanistische psychologie van de tweede helft van de twintigste eeuw (Berman, Maslow) en, *last but not least*, de Algemene Systeemtheorie zelf (Ludwig von Bertalanffy), komen daarbij aan bod. Voorts is op zijn theorieën verdergebouwd door Wildiers, de briljante Vlaamse denker die de uitgave van zijn werken superviseerde. Het neodarwinisme is

uiteraard evenmin blijven stilstaan tijdens de voorbije halve eeuw. En tenslotte bevat deze uiteenzetting op verscheidene plaatsen een originele inbreng van de auteur zelf, zoals onder meer de theorieën van het integratieve denken, de concepten over de grondwet van het bestaan, de onsterfelijkheid en de zin van het leven, de opvattingen over optimaal functioneren als mens en samenleving, de beschouwingen over een spiritualiteit ten dele geïnspireerd op het boeddhisme, en de hypothetische ergonentheorie. Ook de ontdekking van het feit dat de evolutiefasen korter worden volgens de verhouding 0,618 of de Gulden Snede is een ontdekking van de auteur.

Deze moderne evolutieleer heeft het bijkomende voordeel, dat men eindelijk de strijd tussen de verschillende filosofische, godsdienstige en levensbeschouwelijke theorieën achter zich kan laten, maar terzelfdertijd een grote bewondering en eerbied voor deze beschouwingen kan bewaren. Men moet al deze theorieën namelijk niet als onwetenschappelijk, maar als voorwetenschappelijk zien. Elke theorie heeft één of meer essentiële aspecten van de moderne kosmologie op intuïtieve manier benadrukt, zonder echter ooit alles te kunnen formuleren.

Wie de inzichten van de moderne kosmologie verworven heeft, hoeft dan ook geen keuze meer te maken tussen, laat ons zeggen, christendom, boeddhisme of atheïsme. Het blijkt dat deze drie levensbeschouwingen, en nog tientallen andere, elk waardevolle elementen bevatten die in de moderne kosmologie op veel duidelijker en wetenschappelijker manier aanwezig zijn. Al de bestaande levensbeschouwingen zijn dus een soort eenzijdige voorloper van de uiteindelijke theorie, waarnaar zij alle convergeren. Wie tot het hier beschreven inzicht gekomen is, kan dus, naast enkele beperkingen vooral de waarden van elk van deze voorwetenschappelijke beschouwingen appreciëren, en er een veel grotere bewondering en eerbied voor opbrengen dan de aanhangers der traditionele beschouwingen dat voor elkaar kunnen. Meer nog, hij voelt zich tegelijkertijd christen, boeddhist en atheïst, zonder de beperkingen van elk van deze benaderingen.

Wordt vervolgd

PIERRE TEILHARD DE CHARDIN¹

Barbara Nordmeyer

Heeft de aarde nog een toekomst? En hoe ziet deze er dan uit? Die bange vraag drukt op het gemoed van heel wat mensen in onze tijd. De opgravingen van verzonken culturen hebben ons in de laatste 100 jaar een voorstelling kunnen geven van de indrukwekkende grootsheid van voorbije tijdperken. Waarheen leidt de weg echter in de toekomst? Onontkoombaar lijken wij op weg naar de afgrond. In het algemeen heersende klimaat van nihilisme moeten wij een luisterend oor hebben voor mensen met positieve ideeën over een geestelijke toekomst van de aarde – of liever, voor hen die over de sterke wil beschikken deze te verwezenlijken.

Daarbij komen we niet heen om de figuur van de Franse geleerde Teilhard de Chardin.

Hoe begrensd, hoe beperkt komt mij de stoffelijke aarde voor ...Het komende Universum, d.w.z. de wereld van de levende ideeën en het mystieke leven, interesseert mij werkelijk veel meer. De wereld is alleen naar voren toe interessant; ja, in dit opzicht is ze zelfs gewoonweg boeiend (***)

Wat is dat voor een mens, die slechts één hartstochtelijk verlangen kent: te worden geworpen op de fundamenten van het nieuwe, dat aanbreekt.

We schrijven het jaar 1916. Het is oorlog. Daar ligt Verdun - als een opengebarsten wond in het aardse lichaam van de volkeren van Europa! Mensen in hun doodsstrijd, vechtend voor hun leven, proberen aan de grauwe werkelijkheid, de dodelijke uitputting, nog

¹ De cursieve teksten zijn aanhalingen uit *Pilger der Zukunft* (**), *Entwurf und Entfaltung* (*) en *Geheimnis und Verheißung der Erde*(***), d.w.z. de Duitse vertalingen van respectievelijk *Lettres de voyage 1923-1939*, *Genèse d'une pensée* en *Nouvelle lettres de voyage 1939-1955*. Zij verschenen in het Nederlands als P. Teilhard de Chardin *Reisbrieven 1923-1955* (** en ***) en *Het voorspel 1914/1916* en *Het voorspel 1917/1919* (*) met brieven aan Teilhards nicht Margueriet Teilhard (oftwel Claude Aragonnès). De vertaling hier is van Henk H. Hogeboom van Buggenum. De tekst van Barbara Nordmeyer is te vinden in het boek *Zeitgewissen - Biographische Skizzen*, Verlag Urachhhaus, Stuttgart, p. 55-72.

iets van een menselijk bestaan te ontworstelen. Een van hen is onderscheiden als voorbeeld van 'moed, zelfverloochening en koelbloedigheid'. Maar door wat voor gedachten liet hij zich leiden? – De geschiedenis maakt gewag van de uiterlijke gebeurtenissen. Wellicht zal men eens een geschiedenis gaan schrijven van de binnenkant, van datgene wat de mensen ten diepste bewoog. Het zou weleens zo kunnen zijn, dat de keerpunten, die er in de geschiedenis echt toe doen, liggen in dit aanvankelijk verborgen geschrift van het innerlijk. – Deze man is priester, en zijn hele denken en voelen draait, terwijl de projectielen voorbijzoeven, om het geheim van Christus, of beter gezegd: om het geheim van Christus in de materie. En er komt een dag, dat hij iets mag beleven van de etherische alomtegenwoordigheid van Christus in de substantie van het brood, dat geestelijk de weidse vorm aanneemt van de Aarde: *Door de geheimvolle vergroting van de hostie dus was de wereld beginnen te gloeien – In haar totaliteit, gelijk één grote hostie... Het was, alsof een melkachtige helderheid het universum van binnenuit verlichtte. Alles lijkt te zijn gevormd uit één en dezelfde soort doorschijnend vlees. ('Christus in de materie')*

Hij, die dit op 35-jarige leeftijd, slechts enkele dagen voor de slag bij Douaumont schrijft, heeft van kindsbeen af *grote passie voor het Universum*, hangt als kleine jongen met een gewoonweg verafgodende liefde aan een stuk ijzer – en treedt vanuit een diepgevoelde liefde voor Jezus Christus op zijn achttiende jaar toe tot de orde van de jezuiten. De liefde voor de Aarde – zal het lukken, deze met de liefde voor God te verbinden? Dat is de levensvraag van de aankomende jezuïet, die natuurwetenschap studeert – en niet zo maar studeert, nee, met volle overgave! Hij wordt priester – en hij wordt paleontoloog. Bestaat er een manier om beide oprecht met elkaar te combineren? In de vermelde belevenis tijdens de oorlog, die hij zelf, zij het met een zekere terughoudendheid verhullend beschrijft, was de goddelijke eenheid van de schijnbaar zo gescheiden werelden in een visioen van boven voor hem navoelbaar geworden, zodat hij kon zeggen: *Er is een communie met God en er is een communie met de Aarde; en er is een communie met God via de Aarde.* Zijn hele leven nu was er in alles op gericht om voor deze

innerlijke zekerheid de mogelijkheid te vinden, haar in zijn denken uit te drukken.

De oorlog had Teilhard zijn doop in de werkelijkheid bezorgd. Dat geldt in de dubbele betekenis van het woord. Zeker, het is de heftige, alles opeisende sfeer van de voorste linies, de vuurlinie, die zijn 'ik' nodig heeft, *dat steeds tot de uiterste grenzen van de wereld wil gaan*; hij is echter ook door alles wat hij meemaakte in de loopgraven meer mens en meer priester geworden.

Is de priester niet degene, die de zwaarte van het leven volledig moet dragen en in zijn houding moet laten zien, hoe het werk van de mens en de liefde tot God moeten worden verbonden. De Heer heeft meer dan iemand ooit het leven van de mensen geleefd. Wij moeten zijn zoals hij. Zonder dit vuur van de liefde (d.i. zijn vurige liefde voor de mens) zullen wij als ijsschotsen op de stroom van onze tijd voortdrijven! ()*

Allerlei ervaringen hebben ons geleerd om niet alleen te letten op datgene, 'wat' er wordt gezegd, maar evenzeer op het 'hoe' ervan. Het komt er evenzeer op aan, wat er aan het denken van iemand voorafgaat. Als er twee mensen hetzelfde zeggen, is het nu eenmaal nog lang niet hetzelfde. Wellicht komt men wat beter achter het geheim dat Teilhard omgeeft, als men zich met zijn persoonlijke achtergrond als mens bezighoudt. Want het valt niet te ontkennen, dat de fascinatie, die mensen wereldwijd voor zijn persoon voelen, geenszins valt te herleiden tot de inhoud van zijn werk alleen; overal vertoont dit immers de tekortkomingen van het aan de stof gebonden natuurwetenschappelijk denken.

Wie de mens Teilhard de Chardin wil leren kennen, moet zijn brieven ter hand nemen, die in drie delen zijn verschenen. Ze zijn bijna allemaal gericht aan zijn nicht Margueriet Teillard-Chambon, met wie hij gedurende zijn hele leven in innige vriendschap verbonden was. Zij, een vrouw die echt iets betekende, heeft gezorgd voor de uitgave van zijn *Lettres de voyage 1923-1939* en van zijn *Nouvelles Lettres de voyage 1939-1955*. Vooral de laatste bundel brieven, die na haar dood verscheen, en die de vroege correspondentie met haar

uit de jaren 1914-1919 bevat, geeft ons heel direct een inzicht in de menselijke structuur van zijn persoonlijkheid en is daardoor bijzonder waardevol. Wat een verdieping in de ander! Wat een liefdevolle bezorgdheid en hulpvaardigheid! De wereld kende weliswaar de wetenschappelijk onderzoeker en de mysticus, maar hierin leert men nu de mens en de zielzorger kennen. Zijn adviezen hebben de toets van het eigen lijden doorstaan.

Nooit de wapens neerleggen. Het op een ander vlak proberen, meer op dat van de waarachtigheid, daar, waar het succes niet wordt afgemeten aan de individuele ontplooiing, maar aan het trouwe streven om de wereld rondom wat minder hard en wat menselijker te maken... Men moet zover zien te komen, dat het besef van wat wezenlijk is voor ons leven en handelen wordt bewaard en er daarbij definitief van afzien om zelf gelukkig te worden. Hier ligt het geheim, niet de illusie, van de goddelijke middenweg.

Om dat te kunnen inzien en daarnaar te leven moet men zoiets als een drempel over of zich in zekere zin afwenden van wat onder mensen algemeen gebruikelijk is. Heeft men deze stap eenmaal gezet, dan is daarmee de weg vrijgemaakt voor het werk en voor de liefde! Ik heb het bij herhaling gezegd: mijn leven is thans geheel in dienst komen te staan van deze 'onvooringenomenheid', die ik ten aanzien van mijn eigen persoon groter voel worden, terwijl tegelijkertijd de diepere betekenis toeneemt van hetgeen op de achtergrond van de realiteit werkelijkheid is. (**)

Deze brieven zijn echt fascinerend om te lezen! Een door en door gerijpte, diepe vroomheid en overgave aan God als middelpunt van de wereld; een moedig en resoluut uitgebrachte stroom van ideeën, die in hun bevoegenheid de eeuwen omvat; en wat een vrije, onvooringenomen menselijkheid! In onze decadente eeuw zo'n persoonlijkheid te ontdekken, die gloeiend vanuit zijn diepste kern gespannen gericht is op een geestelijk doel, is een geluk, dat zijn weerga niet kent – nog helemaal los ervan hoe men de inhoud van zijn werk in detail beoordeelt! Voor hem geldt, wat hij schrijft over Tourville: *Ja, het is zeer bemoedigend om een echt heilige man te vinden, die iemand zonder aarzeling aanbeveelt, vastberaden zich-*

zelf te zijn...Ongetwijfeld is dit pad niet zonder risico. Maar moet men niet uit liefde tot God zijn eigen heiligheid of zelfs zijn totale orthodoxe geloof op het spel zetten (als dat mogelijk is?) ()*

Hier ook zijn de hoofdlijnen van zijn ideeën te vinden, en wel direct, zoals ze in hem, die met hart en ziel bij de dingen betrokken was, opkwamen, zonder dat hij zich krampachtig vastgehouden voelde door het schema van een wetenschappelijk denken. Reeds in de vroege correspondentie uit de eerste wereldoorlog wordt de onderliggende melodie van zijn geestelijke zoektocht ingezet, in tonen, waaruit men onmiddellijk kan horen hoezeer de man in alles meevoelt. Ja, het klopt, hij is *eerder gepassioneerd, dan geleerd! Ik zou niet zozeer ideeën willen verbreiden als veeleer een geest.*

Waarom draaien zijn ideeën gedurende zijn hele leven? *Er moet volgens mij inderdaad een gezonde verzoening tussen God en de wereld tot stand gebracht worden, tussen het christendom met zijn streven naar verzaking en de onuitroeibare hartstocht, die ons in merg en been doen trillen, als wij iets van de ziel van het grote heelal bespeuren, waarvan wij ontegenzeggelijk deel uitmaken. Je hebt gelijk, als je in de heilige Paulus de grote steunpilaar, de betrouwbaarste theoreticus van een zeker christelijk pantheïsme ziet (je zou bijna hetzelfde kunnen zeggen van de heilige Johannes) ...En als het gaat om de eenwording met God, dan neemt men de hele wereld met zich mee, als men verder in het hart van God wil doordringen. .*

Deze mens kan niet anders dan de hele wereld, het universum, in gedachten meenemen als hij de verbinding met God zoekt.

Het klopt, ze ist erg vreemd en op het eerste gezicht erg anti-christelijk, mijn voorliefde voor de aarde. Maar juist omdat ik deze heidense basis van mijn ziel zo sterk ervaar, voel ik me beter toegerust om met kennis van zaken (op voet van gelijkheid) met de aanbidders van de wereld te spreken... De ware aarde is voor mij het uitverkoren deel van het universum, dat op de een of andere manier nog overal verstrooid is en op het punt staat zich langzaam te isoleren, maar dat van lieverlee zijn belichaming zal vinden in de

figuur van Christus. Deze aarde versier ik in mijn geest met alles, wat de schoonheid en de bestendigheid van het werkelijke en tastbare universum uitmaakt.

Daarbij komen uit de mond van een katholiek verbazingwekkende woorden, die getuigen van de vrijheid van een wakkere geest.

Het lijkt mij onaannemelijk, dat de openbaring is geschiedt om ons van de plicht tot inspanning te ontslaan; en in de grote fout (of laten we liever zeggen: in de verleiding) van de geestelijkheid om alles van buitenaf te benaderen (ze willen over de hele werkelijkheid theologisch en a priori beslissen), zie ik evenzeer traagheid als hoogmoed. Men moet niet alleen vanuit geestdrift voor het kosmisch Gebeuren, maar evenzeer vanuit een strikt natuurlijke morele plicht uit alle macht proberen om helderder te gaan zien, om effectiever te gaan handelen. Het zou een zonde zijn als niet alle wegen zouden worden beproefd... (alles doorgronden, ook na Jezus Christus). Men moet de geopenbaarde leer door een grondiger beoordeling van haar waarheid een stap verder brengen voor wat betreft haar diepere betekenis. Ik zou bijna willen zeggen, dat het religieuze geloof slechts zijn rechtvaardiging in een mensheid vindt, die onafgebroken zo'n druk op het onbekende uitoefent, dat iedere andere godheid net zoals onze veelbeminde Heer aan ons zou verschijnen, indien, wat toch onmogelijk is, zij zich nog verborgen zou houden... Het zou zo'n serieus geuit bezwaar tegen de waarheid van de kerk betekenen, als men haar in het gezicht zou kunnen slingeren, dat zij de mensen traag maakt! ()*

Met veel enthousiasme leest hij op het einde van de wereldoorlog *Die großen Eingeweihten* van Edouard Schuré en ontmoet in hem een verwante geest. (Het staat vast, dat Teilhard Schuré wèl, maar Rudolf Steiner niet gekend heeft.)

Bij het lezen van deze bladzijden ... werd ik vooral zeer gesterkt in mijn overtuiging tot dusver, dat de Kerk voor de noodzaak staat, haar leer op een reëlere, meer omvattende – ik zou bijna willen zeggen op een meer kosmogonische – wijze aan te bieden. Het menselijk bewustzijn en het wezen van de leer verlangen het zelfs. ()*

Hoe vergaat het deze ideeën, die door een hartstochtelijke liefde worden gedragen, in onze wereld? Zijn hele leven is er dat zweven tussen angst en hoop op erkenning. Zijn lot wordt het moeten zwijgen op grond van het levenslange verbod van de Kerk, om zijn ideeën te publiceren. En hoe reageert de man daarop, die op de helft van zijn leven deze afwijzing van de kant van zijn orde ondergaat en die veel te verstandig is om niet te overzien, dat het bij dit 'nee' zal blijven? Zal hij tot compromissen bereid zijn, zich innerlijk aanpassen? Of zal hij een verbitterd man worden, berusten? Men zal in zijn geschriften tevergeefs naar een woord van beschuldiging zoeken. Wel stuit men hier en daar op een spoor van verdriet. Maar zijn grondhouding is, dat hij in nederige gehoorzaamheid zijn lot aanvaardt. – Wat een oprechtheid en geestelijke kracht komt in de beslissende brief aan zijn nicht op ons over:

Je moet weten, dat mijn artikel bij het tijdschrift 'Etudes' niet werd aangenomen. Eigenlijk verbaast mij dat niet. Bij dit alles zie ik nauwelijks hoe mijn ideeën op een andere wijze in de openbaarheid zouden kunnen komen dan in het gesprek of in de vorm van manuscripten, die van hand tot hand worden verspreid. De wil van de Heer geschiede. Ik ben vastbesloten op de ingeslagen weg voort te gaan, omdat ik trouw moet zijn aan mezelf – om waarachtig te zijn, zoals Tourville zegt. In het ergste geval, d.w.z. als mijn stem ongehoord wegsterft, vertrouw ik er toch op, dat ik dienstbaar geweest ben. Om ervoor te zorgen dat ideeën ingang vinden, moeten velen van hen, die deze voorstaan, sterven. Hun anonieme invloed is merkbaar. En verder geloof ik stellig, dat de Heer de offers, die ik wellicht aan de gehoorzaamheid moet brengen, ten voordele zal laten strekken van het onvoorziene succes van datgene, wat er goed was in mijn inspanningen. Hij zal ze in de harten van velen leggen, die zullen denken, dat ze in henzelf wortel hebben geschoten, en die er meer dan ik kon, gezag aan helpen verlenen. ... Wees er in ieder geval van overtuigd, dat ik geenszins van mijn stuk gebracht ben. ()*

Al gauw na de oorlog begint het zwerversbestaan. In Parijs is geen plaats voor een man met zulke gevaarlijke denkbeelden. Meer dan eens zal hij de aardbol rondgaan, lange zeereisen van continent naar

continent maken. *Ik moet zwerven, mijn hele leven drijft mij vooruit.* Allereerst gaan de wetenschappelijke expedities naar China.

Het is hier niet de plek om over de wetenschappelijke inspanningen en resultaten te spreken, die zijn naam in de eerste plaats beroemd gemaakt hebben. Maar het moet ons interesseren, wat zo iemand voor conclusie uit zijn eerste verblijf in Azië trekt.

Ik, een pelgrim van de toekomst, keer terug van een reis die geheel en al op het verleden was gericht... ik tuurde naar de sterrenhemel bij zonsondergang, waarbij deze met de onafzienbare rijkdom aan kleuren in de dingen steeds meer achter de duinen verzonk. En toen kwam het mij voor, alsof het niet langer de gloedvolle zon was vóór mij, maar veeleer het brandpunt van het aardse leven, dat boven de woestijn van Mongolië onderging – om bij ons weer op te komen. En ik meende vanuit heel Azië, dat in die nacht insliep, een stem te horen opklinken, die zachtjes zei: "Jullie, broeders uit het Westen, nu zijn jullie aan de beurt!" Het is onze beurt. – Ja, rust maar uit, jij, oud Azië, dat in zijn volkeren even moe is als in zijn bodem geruïneerd. Op dit uur breekt in onze tijd de nacht aan, en het licht is in andere handen overgegaan... Het is nu onze beurt. (**)

Het geloof, dat de wereld niet is overgeleverd aan het toeval, maar zelf haar weg kiest door de opeenvolgende beschavingen, is onoverwinnelijk. Als de fakkel in het ene land uitdooft, begint ze in een ander land weer op te vlammen. Bij het zien van de ondergaande zon wordt pater Teilhard zich ervan bewust, dat het 'Morgenland' thans – geestelijk gezien – een 'Avondland' is.

Als men het verre Oosten wil begrijpen, mag men het niet bij het kriecken van de ochtend aanschouwen, ook niet 's middags op klare-lichte dag; men moet het zien bij het lciht van de invallende duisternis, als de zon de erfenis van Azië in haar stralenglans meeneemt en zich in volle glorie boven de hemel van Europa verheft. (**).

Teilhard was naar China gekomen in de hoop, daarna *in Parijs beter van de 'grote Christus' te kunnen spreken*. Deze stellige hoop wordt niet vervuld. Wat hem ten deel valt is *het bestaan van een vagebond*. *Hoelang? Tot ik sterf aan de kant van de weg*.

Men mag nooit vergeten, dat hij dit geen vrijwillig gekozen bestaan was, maar een verbanning! De zo vurig gewenste leerstoel aan de Sorbonne werd hem zijn leven lang geweigerd. En hij accepteerde de verbanning voor onbepaalde tijd. Het behoort tot de grondbeginselen van dit waarachtig christelijk bestaan om *iedere tegenslag meer als een aansporing dan als een belemmering te beschouwen*. (***)

Zijn trouw aan zijn Kerk, aan zijn orde, blijft zeker voor veel mensen een raadsel. Maar men zou zich vergissen, als men dit slechts als blinde kadaverdiscipline zou beoordelen. Zelfs in deze netelige kwestie valt het wereldhistorische formaat te zien, dat een stempel op zijn leven heeft gedrukt.

Ik zou het gevoel hebben het hele universum te verraden, als ik de plaats zou opgeven die mij is toegewezen.... weest u er dus helemaal van overtuigd, dat ik niet eens op het idee ben gekomen, om mijn orde te verlaten. (1929)

Dus gehoorzaamheid tegenover het universum, waarin hij op zekere dag deze plaats uit vrije wil heeft gekozen – niet zo maar alleen gehoorzaamheid aan de mensen! Dat is echter een stijl, die men kan begrijpen en respecteren. Het is zeer interessant om zijn brieven uit Rome te lezen, de plaats, die de grote reiziger in 1948 voor het eerst en voor het laatst bezoekt in de hoop uiteindelijk toch nog een leerstoel en de toestemming voor de gedrukte uitgave van zijn werk te krijgen. *Van Rome was ik esthetisch niet erg onder de indruk en ik zal ook niet onder de indruk raken, ik weet het: ik voel mij op een merkwaardige wijze immuun tegenover het verleden (07-10-1948) – En sindsdien leid ik tot mijn verbazing een rooms leven, heel oppervlakkig, dat wèl... Ik leef al te lang in een andere wereld. (***)*

Het trekken van de ene plaats naar de andere maakt van de Fransman bij uitstek een *bewoner van de Aarde, een kosmopoliet*. De royale, hartelijke samenwerking met Chinezen, Amerikanen, Zweden doen in hem de wens ontstaan ...*om boven de politieke en nationale belangen te staan, hoe die ook zijn, en openlijk te zeggen, wat ik denk, zonder me af te vragen, wat anderen zeggen of gezegd hebben. Mij lijkt het ogenblik gekomen, dat de mensen, als ze elkaar ooit moeten gaan begrijpen, elkaar dan op een moment zullen begrijpen, dat zich voordoet als een breuk, een tegenstrijdigheid of een vernieuwing in een veelheid van gewoonten en vooroordelen, die als een dood pantser op ons liggen. Wij allen hebben op dat moment iets anders nodig. Je weet, dat deze houding voor mij niets anti-christelijks heeft, integendeel. Voor mij betekent ze de roep om de onmisbare openbaarwording van een grotere Christus.* (**)

Steeds sterker wordt het verlangen om zich met de meest verschillende soorten mensen te verbinden in hun zoektocht naar een gemeenschappelijke waarheid boven alle confessionele en nationale grenzen uit.

In al die jaren, waarin op zijn expedities door China, Afrika, India en Birma voor hem de bladzijden van het boek over het verleden van de Aarde hun geheimen duidelijker prijsgeven en hij meer en meer leert om in tijdvakken van vele duizenden jaren te denken, spant hij zich voortdurend verder in om zijn kosmogonisch, toekomstgericht wereldbeeld in zulke ideeën te vatten, dat ze aan-nemelijk en begrijpelijk zijn. Wat van de buitenkant kan lijken op koppigheid – dit steeds maar ernaar streven om 'gehoord' te worden – is in waarheid slechts *het onvermogen om mijn enthousiaste verbazing niet hardop te uiten*. Dat schrijft de zeventigjarige! We moeten van hem geloven, wat hij kort voor zijn dood bekend: *In de loop van mijn leven is de wereld langzaam ontvlamd, raakte in brand, totdat ze van binnenuit voor mijn ogen een en al licht begon uit te stralen...* De diaphanie (het doorschijnen) *van het goddelijke, zoals ik het in mijn contact met de Aarde heb ondervonden: Christus... zijn hart. Een vuur, dat de kracht heeft om alles te doordringen, en dat zich van lieverlee overal verbreidt.*

Deze fundamentele ervaring vormt de sleutel voor het begrijpen van zijn ideeën. De kosmos heeft zich aan hem onthuld, niet als een starre wetmatigheid, als een eeuwig gelijkblijvende ordening – nee, veeleer als een wordingsproces, een evolutie, waarin een bepaalde doelgerichtheid is opgenomen, *de pijl van het menselijke*. Zeker, het is lastig en – het moet eerlijk worden toegegeven – dikwijls hoogst onbevredigend, als men zijn gedachtegang volgt, waarin hij zich inspant om zijn visie op de wereld wetenschappelijk uiteen te zetten. Achter de wijze, waarop Teilhard het ontstaan van het leven verklaart (*Het verschijnsel mens*), de overgangen van de geosfeer naar de biosfeer, de sprong naar de noösfeer, vallen heel wat vraagtekens te plaatsen. Overal wordt duidelijk, dat de visie van deze geest niet past in het kader van het wetenschappelijk gebruikelijke denken, dat zijn uitgangspunt uiteindelijk toch vindt in een materialistisch getinte mening over het ontstaan van de wereld. Men moet aandachtig door het ontoereikende vocabulair heen luisteren naar en openstaan voor hetgeen Teilhard eigenlijk wil. Doet men hem onrecht, als men zegt, dat zijn wil belangrijker is dan zijn denken? Dat geldt vooral voor zijn geweldige toekomstvisioen – de convergentie (het samenvloeien) van alle stromingen in de wereld in het punt-Omega. *Het einde is een nieuwe doorbraak, een wedergeboorte, ditmaal buiten de begrenzing van ruimte en tijd.*

In een tijd, waarin de gedachte aan de kilheid van een gemechaniseerd, onpersoonlijk heelal ons rillingen bezorgt, waarin de zinloosheid, het 'geworpen-zijn' in het absolute niets, wordt geproclameerd als levensbeschouwing van de vertwijfeling, ja, dan een wereldgebouw voor je te zien opdoemen, waarin alles, vanaf het eerste ogenblik der schepping totaan het einddoel – want dat is er! – door een persoonlijke geest helder verlicht is, doet iedereen een zucht van opluchting slaken. Wie zal er verwonderd over zijn, dat dit gedachtebouwsel, toen het eindelijk werd gepubliceerd, spontaan een gevoel van instemming bij een grote menigte opriep! Dat dit gebeurde is opnieuw een teken temeer van hoop; dus is de spirituele onverschilligheid van de mensen toch niet zo groot, als men ons wil doen geloven! Laat de inhoud van dit wereldbeeld zijn fouten hebben, hoeveel het er ook zijn – is niet het feit belangrijker, dat er

iemand is geweest, die het op zich heeft genomen om de wereld in haar totaliteit vanuit christelijk standpunt te doordenken?

Christenen die de moed hebben – ook buiten de vurigheid van het gelovig hart om – Christus werkelijk als de Heer van alle werelden, de *Kyrios*, te denken met alle verbijsterende consequenties vandien, zulke christenen zijn zeldzaam. En is het in het tijdperk van de ruimtevaart niet een dringende noodzaak, dat het christendom zijn kosmische grootsheid ontvouwt? Natuurlijk kan het tragische feit niet worden verdoezeld, dat voor deze onvoorwaardelijke zekerheid van de geest de adequate begrippen ontbraken en dat wij bij het lezen van zijn geschriften op de onvolkomenheden van het gevormde denken moeten stuiten. Toch zou dat aan de vreugde over het bestaan van een dergelijke geest niet moeten afdoen. Ook als we denken in het bezit te zijn van een meer omvattende wereldbeschouwing, vooral van een denkmethode die meer beantwoordt aan de geest van de wetenschap, dan nog zouden wij de kans niet mogen laten voorbijgaan om bij de beoordeling van een dergelijke persoonlijkheid de eigen tolerantie en ruimdenkendheid op de proef te stellen.

Steeds meer gaat tegen het einde van zijn leven de bezorgdheid over het geestelijk voortbestaan van de mensheid hem als een brandende kwestie bezighouden. *Sinds tweeduizend jaar heeft de Aarde wellicht nooit een nieuw geloof nodig gehad, was ze ook niet vrijer dan nu van de oude vormen, om dit aan te nemen. Het is nu of nooit, dat het christendom zich met al zijn vernieuwingskrachten moet laten zien: God, Christus, die een brandpunt wordt niet alleen van het individuele en 'bovennatuurlijke', maar ook van het collectieve en aardse geluk en dientengevolge een nieuw begrip van de naastenliefde (die met de diepere betekenis van de aarde nauw verbonden is en deze rechtvaardigt). Dit alles is in het gelaat van de universele Christus tesamen uitgedrukt en verwerkelijkt. (***)*

Al in 1936 draaien zijn gedachten steeds maar rond de vraag hoe een toekomst van de mensheid op geestelijk vlak te verwezenlijken valt. Wat daarbij interessant is, zijn niet zozeer de resultaten als wel de richting van zijn denken.

Ik ervaar de bedrijvigheid van de mensen van tegenwoordig als pijnlijk (en veel van mijn vrienden denken er net zo over), en het doet me zeer te zien, hoeveel mensen onder de druk van de gebeurtenissen weer in een traditioneel conservatisme vervallen. Mij lijkt dan ook het tijdstip gekomen om vastberaden het mes te zetten in die oude koek. Het fascisme, het communisme en de democratie hebben elke betekenis verloren. Mijn droomscenario zou het zijn, dat de besten van de mensheid opnieuw de koppen bij elkaar steken vanuit een geest, die door drie richtingen wordt bepaald: door universalisme, futurisme en personalisme, en dat zij zich aansluiten bij de politieke en economische beweging, die in de praktijk het meest geschikt is om deze drie uitgangspunten te waarborgen. Daarover zou werkelijk nog heel wat te zeggen zijn, ik voel het, en ik weet het. (**)

Hoe meer hij naar het einde van zijn leven toe gaat, deste sterker moet de paleontologie plaatsmaken voor die voortdurende geobserveerdheid door christelijke problemen. *Het enig duidelijke is, dat ik de weinige jaren, die mij nog resten, zo intensief mogelijk zou willen gebruiken om de 'evolutie' (zoals ik dat noem) te 'christificeren', d.w.z. 'op Christus te betrekken' (wat wetenschappelijk werk veronderstelt), teneinde het 'convergeren' van het universum vast te stellen en tegelijkertijd voor religieus werk, om de universele natuur van Christus los te koppelen van de historische Christus. Dit – en dan in rust en vrede mijn leven beëindigen – dat betekent: sterven als getuige van dit 'evangelie'. (***)*

En zo geschiedde het dan, zoals hij het zich gewent had: op de dag van de verrijzenis van de Heer, op 10 april 1955, overleed hij aan een hartaanval in New York. Omdat hij zich zijn hele leven geoefend had om in een groter geheel op te gaan, zich niet bezig te houden met zijn eigen besognes, kon hij tenslotte zeggen: *Ik kan mezelf niet meer zien* – en zo vond hij een goed einde.

Hij heeft het zelf niet meer mogen meemaken, dat zijn werken gedrukt werden. Maar er is niets, wat beter stand houdt, dan de macht van het idee! Al gauw na zijn dood vormde zich een internationaal gremium van bekende geleerden, dat de publicatie van zijn boeken realiseerde, ook zonder toestemming van Kerk.

Hoe had Teilhard het ook al weer gezegd: *Het is voldoende als de waarheid slechts één enkele keer in één enkele geest opdoemt en niets kan haar dan weer beletten om van alles bezit te nemen en alles in vuur en vlam te brengen ... men moet in alle richtingen zaaien. (***)*

De 20ste eeuw is zonder het zaaigoed van hem, die het met vuur verspreidde, niet meer denkbaar.

Teilhard als paleontoloog in China op zoek naar fossielen

De Eonentheorie van Charon

Peter Renaud¹

1. Inleiding

"Vroeg of laat zullen kernfysica en de psychologie van het onbewuste elkaar naderen wanneer beide, onafhankelijk van elkaar en vanuit verschillende richtingen, doordringen in het gebied van het buitenzintuiglijke" (Carl Jung)

Deze uitspraak van Carl Jung is tot stand gekomen na jarenlange en intensieve contacten van Jung met Wolfgang Pauli, de Nobelprijswinnaar natuurkunde 1945 (Kwantumfysica, uitsluitingsprincipe). Deze uitspraak is mij uit het hart gegrepen. Dit is dan ook de reden voor mijn belangstelling in de eonentheorie van Charon.

In verscheidene boeken van Gerrit Teule² wordt de eonentheorie van Jean Emile Charon naar voren gebracht als een ten onrechte onderbelichte theorie over de verhouding tussen stof en geest. Het leek me goed niet alleen de boeken van Teule, maar ook de oorspronkelijke bronnen zelf eens te onderzoeken.

In *Théorie de la relativité complexe* (1974) publiceert Charon een eerste versie van zijn wetenschappelijke specialiteit, de complexe relativiteitstheorie. In *L'Esprit, cet Inconnu* (1977), vertaald in het Engels als *The Unknown Spirit*, geeft Charon – voor niet fysisch-mathematisch geschoolde lezers – zijn filosofische ideeën weer betreffende de samenhang tussen geest en stof. In *J'ai vécu quinze milliards d'années* (1983), vertaald in het Nederlands als *Ik leef al 15 miljard jaar*, geeft Charon verdere uitbreiding en verdieping aan zijn filosofie. De uiteindelijke samenvatting van zijn wetenschappelijke werk *Complex Relativity* is pas in 1988 voor het eerst in de

¹ In vele artikelen van ing. Gerrit Teule werden in ons vorige blad *GAMMA* al uiteenzettingen gegeven over de 'eonentheorie' van de kerngeleerde Jean Emile Charon. Ze kunnen alle vanaf onze website >www.teilhardechardin.nl< met de desbetreffende nummers worden gedownload. Met dit artikel van Peter Renaud sluiten wij de discussie hierover.

² Gerrit Teule, *Speters uit de oerknal*, Uitg. Schors, 2007; *Wat Darwin niet kon weten*, Uitg. Ankh Hermes maart 2009 en *Hebben wij een ziel? Zo ja, waar dan?*, Uitg. Aspekt, 2013

Verenigde Staten uitgegeven. Het wetenschappelijke werk heb ik niet gelezen, maar zijn weergave in gewone taal van de betekenis van zijn rekenwerk voor de filosofie over geest en stof die hij hieraan verbindt, is voldoende begrijpelijk geschreven. In de inleiding van het als tweede genoemde boek stelt Charon de eis van begrijpelijkheid voor niet-specialistisch geschoolde lezers ook aan zichzelf.

Jean Emile Charon (1920-1998) was hoogleraar theoretische natuurkunde aan verscheidene Franse instellingen. Ook heeft hij een aantal jaren in de Verenigde Staten gewerkt en gedoceerd. Hij heeft naam gemaakt op het gebied van de kwantumfysica en bijgedragen aan de unificatie van de theorieën van de kwantummechanica en Einsteins algemene relativiteitstheorie. Zijn naam en werk worden genoemd in de Engelse en in de Duitse Wikipedia. De Engelse Wikipedia geeft in de kop een waarschuwing dat het geplaatste artikel *fringe theories* (theorieën aan de grens van de wetenschap) bevat en dat het artikel onvoldoende recht doet aan de gangbare wetenschappelijke inzichten. De Duitse Wikipedia is meer neutraal in de presentatie.

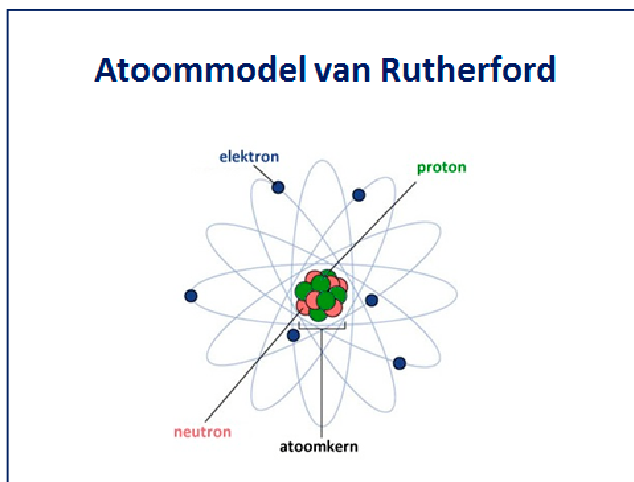
Charon schreef een twintigtal boeken over wetenschappelijke en filosofische onderwerpen. Met name zijn werk op het gebied van de complexe relativiteitstheorie heeft geleid tot de filosofische hypothese dat de samenhang tussen geest en stof kan worden verklaard als het elementaire deeltje 'elektron' wordt gezien als de drager van een 'zwart gat' in onze tijdruimte. Hij heeft aangetoond in zijn theoretisch-fysische werk dat alleen het elektron van de bekende stabiele elementaire deeltjes voldoet aan de eigenschappen die horen bij de vorming van een minuscuul 'zwart gat'. Heel in het kort gezegd betekent dit dat de materiële kern van het elektron een zodanig grote massadichtheid heeft dat alle materie en alle fotonen, die binnen een kritieke (zeer geringe) afstand van die kern komen, worden ingevangen in het 'zwarte gat'. Het 'zwarte gat' vormt – zoals ook elk 'zwart gat' in de kosmos – een eigen tijdruimte buiten onze eigen zwaartekrachtijdruimte. Het elektron vormt het raakpunt van dat 'zwarte gat' met onze eigen zwaartekrachtijdruimte.

Ik zal niet proberen een volledige onderbouwing van de eonentheorie te geven, noch een compleet beeld van zijn denkbeelden, want dat heeft Gerrit Teule – veel beter dan ik het zou kunnen – al verscheidene malen in zijn boeken en in het tijdschrift *GAMMA* gedaan. Ik beperk mij hier tot een aantal opmerkingen over aspecten van de ideeën van Charon, die mij opvielen.

- **Uitgangspunten**
- **De waarde van de ideeën**
- **De eigenschappen van de Geest**
- **Eonen en mijn zelfbewustzijn**

2. Uitgangspunten

Voordat ik commentaar geef op de eonentheorie, wil ik eerst een paar uitgangspunten noemen die van toepassing zijn op mijn commentaren en analyses. Zo ga ik ervan uit dat het atoommodel van Rutherford min of meer bekend is bij de lezers. Belangrijk punt van aandacht in dit atoommodel is de enorme leegte van het atoom. In het kadertje van *Maten en Gewichten* (p. 40) heb ik enkele getallen gepresenteerd om de leegte van het atoom en de buitengewoon hoge massadichtheid van het elektron kwantitatief in beeld te brengen. De massadichtheid van het elektron is zo groot, volgens Charon, dat er zich een zwart gat vormt rond elk elektron.

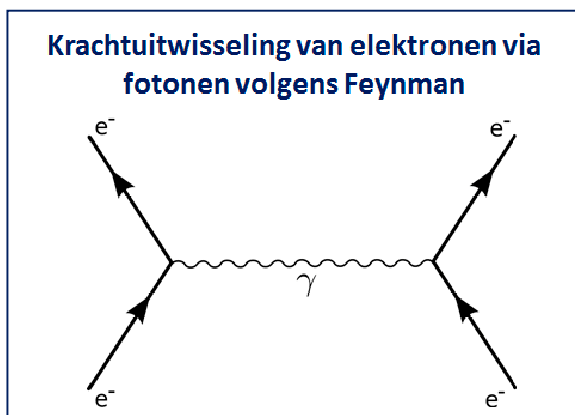
Maten en gewichten

Rustmassa proton:	$1,67 \times 10^{-27}$ kg
Rustmassa elektron:	$1/1836$ x massa proton
Straal atoom:	$\approx 10^{-10}$ m
Straal proton:	$0,84 \times 10^{-15}$ m
Straal elektron:	$\approx 10^{-18}$ m
Massadichtheid elektron:	heel veel groter dan van proton

Ik ga ervan uit dat het mathematisch-fysische werk van Charon correct en vakkundig is uitgevoerd en dat de conclusies die hij trekt ten aanzien van elektronen en bijbehorende eonen valide zijn. Zo ga ik ervan uit dat de eonen een heet fotonengas bevatten met een temperatuur tussen 70 miljoen en 650 miljard °K (E, p. 63)³, en dat de spin van de fotonen volkomen stabiel is bij de genoemde hoge temperatuur, alhoewel mijn fysisch gevoel hierbij vraagtekens zet. Ik ga ervan uit dat er – binnen zekere grenzen – uitwisseling van spin kan plaatsvinden tussen verschillende eonen volgens de door Richard Feynman beschreven methode (E, p. 62). Ook ga ik ervan uit dat fotonen van buitenaf kunnen worden ingevangen in het 'zwarte gat' van het eon en dat deze nooit meer kunnen ontsnappen uit het eon en dat binnen het eon de functies van tijd en plaats zijn omgekeerd, dat de tijd hierin omgekeerd verloopt en dat er zodoende sprake is van negentropie in het eon, hetgeen wil zeggen dat de aan fotonenspin gebonden informatie alleen maar kan gelijkblijven of toenemen, maar niet kan verloren gaan. Het begrip 'entropie' is bekend uit de thermodynamica en is een maat voor de chaos van

³ In de verwijzingen zal ik Charons *L'Esprit, cet Inconnu* aanduiden met de letter E, gevolgd door het paginanummer

bijvoorbeeld de gasmoleculen in een vat of voor de verdeling van materie in de kosmos. 'Negentropie' is het tegenovergestelde van entropie en is zodoende een maat voor de ordening van de gasmoleculen in een vat, van de materie in het heelal of van de fotonen in een eon.

Buiten het door Charon beschreven beeld van het elektron als deeltje met grote massadichtheid (J, p.46, ca. 1 miljard ton/cm³)⁴, houd ik bovendien steeds in gedachte dat het elektron ook de eigenschappen bezit van een golfverschijnsel en dat ons voorstellingsvermogen – althans het mijne – tekortschiet als wij ons de consequenties van deze dualiteit moeten voorstellen voor het door Charon geïntroduceerde 'zwarte gat' van het elektron (zie def. in kader op p. 42). Het is jammer dat Charon niet zelf deze andere kant van de dualiteit van het elektron bespreekt.

Tenslotte veronderstel ik de denkbeelden van Teilhard de Chardin⁵ bekend bij de lezers. Ik beschouw het werk van Charon als een belangwekkende aanvulling op de ideeën van Teilhard met betrekking tot de evolutie.

⁴ In de verwijzingen zal ik Charons *J'ai vécu 15 milliards d'années* aanduiden met de letter J, gevolgd door het paginanummer

⁵ P. Teilhard de Chardin *Het verschijnsel mens*, 1963, Uitg. Het Spectrum.

Zwart Gat

- Volgens de Algemene Relativiteitstheorie van Einstein is een zwart gat een gebied waaruit niets, zelfs licht niet, kan ontsnappen, vanwege de **extreme vervorming van de tijd-ruimte** door de zwaartekracht van een zeer compacte enorme massa

3. De filosofische betekenis van de eonen

De waarde van het werk van Charon is mijns inziens gelegen in zijn poging om de Geest te betrekken bij het beschrijven van de kosmische en de evolutionaire werkelijkheid. Voor ieder weldenkend mens is het eigen bewustzijn, zijn eigen geest, een leidend verschijnsel in het bestaan. Als we veronderstellen dat de Geest niet halverwege de evolutie door een zijdeurtje – om met Teule te spreken – is binnengebracht, dan moeten we toch tenminste onze uiterste best doen te begrijpen hoe de Geest zo'n belangrijke plaats kan innemen en hoe het kan dat wij, mensen, een eigen bewustzijn ervaren.

Helaas heeft de moderne natuurwetenschap sinds Newton en Descartes afstand genomen van alles wat met geest en bewustzijn heeft te maken. Het credo van de harde natuurwetenschappers is: "Ik erken pas iets als werkelijkheid, als ik het kan meten". Het verdient grote bewondering dat een vooraanstaand wetenschapper, zoals Charon toch genoemd mag worden, zijn geloofwaardigheid onder vakgenoten op het spel heeft durven zetten om zich te verdiepen in wat al gauw *fringe theories* zal worden genoemd. Dat neemt niet weg dat we kritisch moeten blijven op de bevindingen en beweringen. Dat is dan ook wat ik hieronder zal proberen te doen.

Charon gaat ervan uit – evenals Teilhard de Chardin – dat de Geest vanaf de oerknal verbonden moet zijn geweest met de ontstane materie. Waar Teilhard veronderstelde dat de Geest met de elemen-

taire materie is verbonden zonder nadere verklaring of precisering van het mechanisme, gaat Charon ervan uit dat alleen de elektronen met de Geest zijn verbonden. Hij noemt de elementaire geestdeeltjes *menticles* en alle materie 'psychomaterie'.

De belangrijkste filosofische implicaties van het wetenschappelijke werk van Charon zijn in mijn ogen:

- Het elektron heeft eigenschappen waarmee wellicht het fysisch mechanisme van geheugen kan worden verklaard. Het gaat hierbij niet specifiek om menselijk geheugen, maar om universeel geheugen voor ervaringen van elektronen.
- Het eon 'achter' het elektron heeft, als gevolg van de negentropie, eigenschappen waarmee we kunnen verklaren dat opgeslagen informatie nooit verloren gaat en alleen maar kan toenemen. Het eon kan daarmee een belangrijke bouwsteen zijn voor het verklaren dat de evolutie een richting heeft die leidt tot steeds hogere vormen van bewustzijn en complexiteit. De negentropie van het eon biedt een fysische onderbouwing voor wat Teilhard, in enigszins esoterische bewoordingen, een 'centripetale, of middelpuntzoekende kracht' noemt, als tegenhanger van de 'tangentiele, of centrifugale kracht'.

Daarnaast beschrijft Charon de mechanismen waarmee, volgens zijn opvatting, de uitwisseling van informatie tussen de eonen en de ordening van informatie binnen de eonen zouden kunnen worden verklaard. Ik beschouw de beschrijving van deze mechanismen als secundair ten opzichte van de bovengenoemde twee uitkomsten van zijn eigen werk, omdat ze niet zijn gebaseerd op zijn wetenschappelijk werk, maar op een, naar zijn opvatting, passende interpretatie van eerder door anderen bereikte verworvenheden in de kwantummechanica.

4. De eigenschappen van de Geest

In zowel *L'esprit, cet incunnu'* als in *J'ai vécu quinze milliards d'années* beschrijft Charon de eigenschappen van de eonen en gebruikt daarvoor de termen: Kennis, Liefde, Beschouwing – en als resultante van de eerste drie – Daadkracht, of Vermogen tot Actie.

Hij beschouwt deze eigenschappen als dé eigenschappen van de Geest: Voor deze begrippen beschrijft hij het fysisch mechanisme in de elektronen en eonen, zij het dat de 'zwarte gaten' een eigen tijd-ruimte bezitten buiten de voor ons bekende zwaartekracht-tijd-ruimte. De fysische realiteit van de eonen moet daarom, volgens zijn uitleg, worden gezien als een non-lokale realiteit of imaginaire realiteit. In de berekeningen van Charon komt de non-lokaliteit tot uitdrukking in de complexe relativiteitstheorie waarin Charon zich heeft gespecialiseerd. (Het woord complex moet hier worden gelezen als de mathematische vakterm voor alle imaginaire getallen gebaseerd op $\sqrt{-1} = i$)

Helaas ontbreekt in zijn boeken een filosofische analyse van wat wij nu eigenlijk moeten verstaan onder de eigenschappen van de 'Geest'. Graag ga ik wat nader in op de vier onderwerpen die Charon noemt als de eigenschappen van de Geest.

Kennis, Liefde, Beschouwing en Actie

De eonen zijn geschikt voor het opslaan van informatie, of 'Kennis' in de vorm van (combinaties van) fotonenspinmutaties die het gevolg zijn van de invangst van externe fotonen in het 'zwarte gat' van het eon. Het proces gaat als volgt: Een foton, afkomstig van een externe gebeurtenis, wordt ingevangen in het 'zwarte gat' van het eon, behorend bij een elektron. Het foton draagt energie en impuls over aan het elektron, hetgeen een startsein kan betekenen voor 'Actie' van het elektron. De 'Actie' van het elektron kan het begin vormen van een fysische en/of chemische reactie, die weer invloed kan uitoefenen op de neuronen in ons lichaam of in onze hersenen, enzovoort, enzovoort. Het ingevangen foton veroorzaakt mutaties in het eon, met name in de vorm van spinmutaties. De 'Kennis' van het eon is blijvend toegenomen.

De invangst van het foton in het eon kan, nog voordat het elektron tot 'Actie' overgaat, een reeks van interne spinmutaties tot gevolg hebben. De interne ordening van het eon wordt aangepast aan de nieuw verworven 'Kennis'. De spinmutaties vinden altijd paarsgewijs plaats in een soort spiegelreactie: verandert foton 1 zijn spin van 1 naar 2, dan verandert het tweede foton zijn spin van 2 naar 1.

Per saldo blijft het impulsmoment van de gezamenlijke fotonen ongewijzigd. Het aanpassingsproces binnen het eon noemt Charon in het Frans en Engels *Reflection*, of in het Nederlands 'Beschouwing', vanwege de paarsgewijze spiegelreacties van de fotonen.

Behalve spinmutaties, die het gevolg zijn van de invangst van externe fotonen, kunnen ook spinmutaties worden veroorzaakt door virtuele reacties ⁶ van elektronen die voldoende dicht bij elkaar komen: de elektronen stoten elkaar af door hun negatieve elektrische ladingen; binnen de beide eonen kunnen, zonder energieverlies, spinmutaties worden veroorzaakt tussen foton 1 in eon 1 en foton 2 in eon 2. De beide eonen hebben daardoor informatie uitgewisseld. De 'Kenniss' van beide eonen is toegenomen. Charon noemt dit proces 'Liefde', door Teule terecht vertaald als 'Communicatie'. N.B. De Engelse termen *Knowledge*, *Love*, *Reflection* en *Action* die Charon heeft gekozen passen in de sfeer van de terminologie die voor de elementaire deeltjes in fysische vakkringen wordt gehanteerd voor de quarks, namelijk *Up*, *Down*, *Strange*, *Charm*, *Bottom* en *Top*. De ideeën van Charon zijn tot stand gekomen in ongeveer dezelfde periode als waarin de elementaire deeltjes achtereenvolgens werden gedefinieerd.

Om meer inzicht te geven in de werking van het begrip 'Beschouwing' geeft Charon aan dat het eon zelf in staat is tot het maken van de keuzen van de fotonenparen binnen het eon die in aanmerking komen voor spinuitwisseling. Hij schrijft deze keuzemogelijkheid toe aan het eon, omdat de tijd in het eon omgekeerd verloopt. Hij besteedt meer dan een hele pagina tekst aan een vergelijkend voorbeeld van een biljarttafel met het groene laken als metafoor voor het eon en met een keu als actievoorwerp voor het 'foton van buitenaf' en een heleboel ballen als vervangende fotonen binnen het eon. In onze eigen gewone zwaartekrachtijdruimte, liggen de ballen in de beginstand keurig in een driehoekje geordend tegen elkaar. Door de stoot van de keu tegen de stootbal en de daarop volgende botsing met de andere ballen komen ze uiteindelijk

⁶ Onder een virtuele reactie moet hier worden verstaan een 'reactie op afstand' en dus geen fysiek treffen

allemaal verspreid over het biljartlaken te liggen. Als je nu de tijd omkeert van richting in het stoot- en rolproces, en er komt van buiten een keu boven de biljarttafel, dan lijkt het of het eon zelf een besluit neemt en beginnen de aanvankelijk verspreid liggende ballen zich ineens spontaan naar een verzamelplaats te begeven, en één bal wordt uiteindelijk met toenemende snelheid naar de keu toe gebracht. De ballen lijken zelf te 'weten' hoe ze in beweging moesten komen en waarheen, om uiteindelijk in een geordende driehoek te eindigen en keurig naast elkaar stil te liggen. Daarmee is de ordening op de biljarttafel, de negentropie in het eon, toegenomen.

Deze keuzemogelijkheid van het eon is voor mij echter lang niet voldoende om de eigenschappen van de Geest goed in beeld te brengen. Laten we daarom in de volgende alinea's eens nader proberen te onderzoeken welke elementen aan het beeld van de Geest ontbreken.

'Kenniss' is dus opgeslagen informatie. Daarbij kunnen we onderscheid maken tussen 'informatie met betekenis voor mijn Geest' en 'informatie met weinig of geen betekenis voor mijn Geest'. Het toevallig treffen van één van mijn huidige lichaamselektronen, 10 miljard jaar geleden, met een ander elektron dat daarna op Mars of in het sterrenbeeld Orion terechtkwam, heeft weinig of geen betekenis – voor mij – , maar mijn perceptie van de vlinder die gisteren een bloem in mijn tuin bezocht, of het lezen van de hypothesen van Charon, heeft wel – voor mij – betekenis. Het is duidelijk dat we het menselijk geheugen niet zonder meer mogen gelijkstellen aan het gesommeerde geheugen van een heleboel eonen in mijn lichaam.

De Californische hoogleraar neurowetenschappen Antonio Damasio⁷ geeft in zijn boek *Het zelf wordt zich bewust* een uitgebreide beschrijving van de werking van het menselijk geheugen. Daarbij vergelijkt hij de werkwijze van het geheugen met 'kaarten' uit een kaartenbak. Iedere kaart bevat een hoeveelheid informatie die onderling samenhangt en voor de mens een bepaalde betekenis ver-

⁷ Antonio Damasio, *Het zelf wordt zich bewust*, Uitg Wereldbibliotheek, 2010.

tegenwoordigt. De wijze waarop de informatie zich in mijn Geest manifesteert bestaat uit beelden, geurbeelden, klankbeelden en feiten die tezamen een gevoelswaarde of een historische gebeurtenis vertegenwoordigen.

Charon beschrijft wel het mogelijke principe van de werking van de eonische informatieopslag, maar hij vertelt er niet bij hoe die informatie wordt gecodeerd; hij vertelt er niet bij hoe die informatie weer kan worden uitgelezen en hij vertelt er ook niet bij hoe die informatie tot subjectieve betekenis kan worden gebracht, en dat is nu juist wat mijn Geest doet.

Als wij Damasio volgen in zijn beschrijving van het menselijke verworven geheugen, dan is de betekenis van een opgeslagen gebeurtenis juist verbonden met een combinatie van allerlei opgeslagen details, die in mijn bewustzijn wordt vergeleken met de combinatie van symbolen waaraan mijn Geest een gevoelswaarde of een oordeel heeft leren toekennen. Over het onderwerp 'Kenniss' kom ik daarom tot twee conclusies: 1) Charon gaat helemaal voorbij aan de metafysische aspecten verbonden aan de subjectieve betekenis van de informatie, en 2) Ik denk dat Charon te zwaar heeft geleund op de gedachte dat alle eonen alle informatie bevatten. Ik denk dat de informatieuitwisseling tussen de eonen onderling veel selectiever is dan Charon aangeeft.

Ook voor de opslag van niet-bewuste biologische informatie lijkt het mij meer voor de hand te liggen dat de informatie in de eonen, die aan het DNA verbonden zijn, gedifferentieerd is per eon of per groep van eonen, en dat de biologische betekenis van de dagelijkse informatiestroom steeds wordt vergeleken met de reeds eerder vastgelegde biologische waardepatronen om te beoordelen of de cel, het orgaan, of het organisme tot actie moet komen en, zo ja, tot welke actie. Mijn fysische intuïtie – wat die ook waard moge zijn – zegt mij dat er veel meer kans is dat het gaat om nieuwe golfpatronen die worden vergeleken met reeds bekende en vastgelegde golfpatronen, die misschien ook verbonden zijn aan de eonen – denk aan het duale karakter. Het oordeel, of het besluit tot actie blijft metafysisch van aard.

Als ik de informatie in de afzonderlijke eonen vergelijk met de gezamenlijke 5 miljoen (?) letters, waaruit de bijbel is samengesteld, dan moge duidelijk zijn dat deze 5 miljoen letters niet zullen leiden tot kennis van de bijbel, als ze los van elkaar en ongeordend in een grote pot worden gestort. Ook als ik veronderstel dat er een ordeningsmechanisme is aangebracht in de pot, acht ik de kans dat deze ordening de letters precies tot de tekst van de bijbel zal samenstellen buitengewoon klein. En zelfs al zouden de 5 miljoen letters in de pot wel zodanig worden geordend dat daaruit de bijbel wordt samengesteld, dan nog kan ik de informatie in de bijbel pas begrijpen als ik deze kan plaatsen en vergelijken in een basisstructuur van symbolen en waarden, die ik in mijn opvoeding en opleiding moet hebben meegekregen. Het oordeel dat volgt uit deze kennis blijft metafysisch van aard.

De boodschap moge duidelijk zijn: niet 'de informatieopslag' is de belangrijkste eigenschap van mijn Geest, maar het 'vermogen om de opgeslagen informatie tot betekenis te brengen en daaruit een waardeoordeel te bepalen' is de belangrijkste eigenschap van mijn Geest ten aanzien van het onderwerp 'Kennis'. De opgeslagen eonische informatie is daarbij slechts een hulpmiddel.

Niet 'Beschouwing', bedoeld als herschikking van opgeslagen spininformatie, is een belangrijke eigenschap van mijn Geest, maar het 'vermogen om, na die herschikking van informatie, daarvan iets te vinden of daarmee een emotie op te roepen' is een belangrijke eigenschap van mijn Geest. Misschien zijn 'Communicatie' en 'Actie' wel eigenschappen van mijn Geest, maar dan wil ik daaraan in elk geval toevoegen het 'vermogen om te kunnen kiezen voor Communicatie of voor Actie'. Die keuze hoeft mijns inziens niet bepaald te worden door een fysische oorzaak, maar kan ook voortkomen uit mijn vrije wil, zonder voorafgaande fysische oorzaak dus.

Een onderwerp dat Charon niet naar voren brengt in zijn boeken is het onderwerp 'planvorming' en 'planuitvoering' door de Geest. Dit bedoel ik zowel op het 'Ik'-niveau, als op het evolutieniveau van de kosmos.

Eén van de belangrijke eigenschappen van de Geest is het kiezen van een doel en het maken van een plan om dat doel te bereiken en vervolgens het plan uit te voeren, of eventueel daarin te falen.

In het artikel *Scheppende informatie uit het niets?*⁸ maakt Teule een soort aanvulling op dit ontbrekende onderwerp en stelt hij uiteindelijk de vraag – ik zeg het in mijn eigen woorden: Moet er vanaf de oerknal een doel ten grondslag hebben gelegen aan de evolutie of is de in miljarden jaren opgebouwde ervaringsinformatie in de eonen voldoende om de evolutie te kunnen verklaren en kan het zijn dat het doel van de evolutie niet bij de oerknal is meegegeven, maar dat dit doel geleidelijk in de evolutie tot stand komt?

Meegaande met de gedachtegang van Teule is mijn reactie: Als we uitgaan van de vierdimensionale tijdruimte, die Einstein ons heeft leren kennen, en van het negatieve tijdsverloop in de eonen, dan zouden wij de Schepper van onze kosmos misschien niet moeten zoeken bij de oerknal of het punt-Alfa, om met Teilhard te spreken, maar wellicht aan het einde van de evolutie in het punt-Omega. Een boeiende gedachte, dat wel!

Mijn antwoord op de vraag van Teule is voorlopig: ook al wordt de ervaringsinformatie geheel geordend opgeslagen in de eonen en als het ware toegezogen naar een evolutieplan-in-wording, dan nog zal er een basaal waardenpatroon in de kosmos aanwezig moeten zijn om te toetsen wat een nieuwe kosmische gebeurtenis waard is en hoe er moet worden bijgestuurd om op de juiste koers te blijven. De noodzaak van een sturende 'zuigingskracht van het punt-Omega' is dan misschien een waardige vervanger van 'entelechie in de oerknal'.

5. Eonen en mijn zelfbewustzijn

Een tweede onderwerp in de filosofie van Charon dat ik graag wat nader wil bekijken is zijn opvatting over bewustzijn.

⁸ Gerrit Teule: "Scheppende informatie uit het niets? Een uitdagende visie op de evolutie als begin van een antwoord op een mogelijk doel ervan", *Civis Mundi*, 20 augustus 2014

(E, p. 65) *"Als ik veronderstel dat de elektronen die mijn lichaam vormen niet alleen mijn Geest dragen, maar in feite mijn Geest vormen, dan zou het geen probleem behoeven te zijn te onderkennen dat mijn 'Ik', of mijn 'Geest', en mijn elektronen met elkaar communiceren. Mijn 'Ik' en mijn elektronen zijn immers dezelfde."*

Deze veronderstelling is cruciaal voor het werk van Charon en maakt zijn filosofie in mijn ogen kwetsbaar. Met deze veronderstelling neemt Charon impliciet een aantal voor mij belangrijke vragen weg, die voor mij daarmee echter niet zijn beantwoord, zoals: Wat zijn de essentiële eigenschappen van 'mijn bewustzijn'? Wat is 'Ik' ? Wat is 'mijn Geest', of wat is 'Geest' in het algemeen? Op verschillende plaatsen in zijn boeken geeft hij gelukkig toch ook expliciet en impliciet antwoorden op deze vragen. Het 'Ik' wordt, volgens Charon, gevormd door al mijn eonen:

(E, p. 34) *"Wij zouden kunnen zeggen dat elk deeltje waaruit ons lichaam is opgebouwd alles omvat wat wij 'onze Geest' noemen, ons 'Zelf', ons 'Ik'".*

In feite bevat ieder elektron alle ervaringsinformatie vanaf de oerknal tot aan de dag van vandaag. Aansluitend zwakt hij deze stelling af door te zeggen:

(E, p.35) *"Het is duidelijk dat dit niet betekent dat alle elektronen in ons lichaam precies dezelfde informatie bevatten. Inderdaad zullen we zien dat ieder deeltje een gedeelte van het gehele verleden van het universum in zich draagt. Dat geeft al aan dat elk afzonderlijk deeltje andere ervaringen heeft opgedaan, voordat het tot samenwerking kwam in dezelfde complexe, levende of denkende structuur."*

Charon veronderstelt dat alle elektronen in onze chromosomen, in het cytoplasma en in de celmembranen alle informatie bevatten, waarvan de bioloog beweert dat deze in het DNA is opgeslagen. Ook maakt hij onderscheid tussen 'aangeboren geheugen' voor de genetische informatie en 'verworven geheugen' voor cognitieve informatie. Helaas geeft hij niet aan hoe dit onderscheid in de eonen

wordt gemaakt of welk criterium van toepassing is voor wat wel en wat niet met alle omringende eonen wordt gecommuniceerd en wat wel en wat niet wordt opgeslagen.

(E, p.103) *"Het verschil van inzicht tussen mij en Pierre Teilhard de Chardin ligt in essentie in het feit dat Teilhard de Geest van een hoog ontwikkeld wezen als een mens verspreid zag over het geheel van zijn elementaire deeltjes, terwijl ik geloof dat onze Geest geheel ligt besloten in elk van de elektronen van ons lichaam, of ten minste in enkele miljarden daarvan (in het bijzonder in de elektronen die meedoen in de vorming van onze DNA-moleculen."*

In *Ik leef al 15 miljard jaar* scherpt Charon zijn denkbeelden over de eonen verder aan en komt hij tot het beeld dat alle eonen in een organisme – en zo ook in mijn lichaam – zijn geordend in een hiërarchie van het meest bewuste eon tot het minst bewuste eon.

(J, p.72) *"In het organisme bevindt zich altijd één enkel speciaal eon in betrekking waarmee alle andere eonen geordend worden. Dit speciale eon functioneert voor het hele organisme als 'dirigent.'"*

Drie bladzijden verder vervolgt Charon: *"Als men mij zou vragen wie ik ben, moet ik antwoorden dat ik allereerst dit ene speciale eon ben, dat alle interacties van mijn lichaam dirigeert en dat er is vanaf mijn conceptie tot aan mijn dood. Om die reden heb ik dit speciale eon de ziel van het hele organisme genoemd. Het spreekt vanzelf dat de ziel verbonden is met alle andere eonen van mijn lichaam. In de loop van mijn leven ga ik er een heleboel van verliezen en krijg ik er een heleboel andere bij, volgens het ritme van de cellenaufbouw en -opbouw. Alleen de ziel bezit die eigenschap waardoor hij uniek en blijvend is. De andere eonen zijn gewone 'geesten', die wel de Geest overdragen".*

Behalve een aantal van dit soort expliciete uitspraken zijn beide boeken doortrokken van vele impliciete woordkeuzen en denkbeelden. Door heel zijn teksten laat hij de afzonderlijke eonen denken, gevoelens koesteren, keuzen maken, reizen maken door de kosmos, besluiten nemen tot een volgende incarnatie. Hij laat zijn eonen

tussen de verschillende incarnaties tot bezinning komen. Kortom, de eonen worden steeds ten tonele gevoerd als elementaire *homunculi*, die zelfstandig alles kunnen doen en laten wat mensen kunnen doen en laten. Alle metafysische eigenschappen die ik zei te missen in de vorige paragraaf, die schrijft hij toe aan de individuele eonen. De functie die hij toeschrijft aan het materiële lichaam is het dragen van zintuigen om informatie te verzamelen voor het uiteindelijke doel dat hij toeschrijft aan de evolutie, namelijk het absolute bewustzijn van de eonen.

(J, p 138) *"Dat doel is: in een steeds sneller ritme hun bewustheidsniveau verhogen (wet van de groeiende ordening)."*

(J, p 168) *"Ons lichaam zal nooit meer zijn dan een reisgenoot. Mijn eonische persoonlijkheid is mijn diepste identiteit en alleen die persoonlijkheid, mijn zelf, neemt deel aan het gehele spirituele avontuur van de kosmos."*

(J, p. 82) *"Het is dat ene eon dat vanaf mijn conceptie tot mijn dood al mijn herinneringen onthoudt"*

(J, p144) *"Ook het bewustzijnsniveau van dieren gaat omhoog. Degene die een stukje voor loopt op de andere gaat veel sneller".*

Vragen die zich daarna aan mij opdringen zijn: Hoe kan worden voorkomen dat mijn zelfeön ooit buiten mijn lichaam terecht komt? Immers, mijn zelfeön is maar een gewoon elektron, en elektronen kunnen onder invloed van kleine elektrische-spanningsverschillen gemakkelijk door het hele lichaam reizen en zo ook in de afvalstoffen met de adem of de urine naar buiten komen. Hoe kan een eön zelfstandig kiezen voor een reïncarnatie? Hoe kan mijn zelfeön voorkomen dat hij in een stoelpoot terecht komt, of in een steen of een dier? En als het zelfeön dan alle menselijke eigenschappen heeft, wat gebeurt er dan met de stoelpoot, de steen of het dier? Waarom zorgt mijn zelfeön dan niet voor intelligent gedrag van het dier? Immers, mijn zelfeön zal stellig het meest ontwikkelde eön in het dier zijn en dus optreden als de dirigent van de dierlijke eonen.

En van dit soort vragen kunnen er natuurlijk nog veel meer worden gesteld.

Ik geef nog een paar belangrijke citaten, waaruit blijkt dat Charon kiest voor een filosofie waarin voorrang wordt gegeven aan de informatieopbouw van de elementaire eonen.

(E, p.72) *"Lange tijd onderschreef ik Teilhards evolutiemodel, gebaseerd op de wet complexiteit-bewustzijn. Maar tegenwoordig, als resultaat van mijn onderzoekwerk naar de structuur van de Geest in de materie, huldig ik een heel ander standpunt. Allereerst omdat er iets onlogisch zit in Teilhards concept dat iets met 'minder bewustzijn' in staat zou zijn om iets met 'meer bewustzijn' voort te brengen (alhoewel in feite Teilhard als visie naar voren bracht dat de toekomst de evolutie vooruittrekt). Men zou eerder veronderstellen dat het tegenovergestelde zich voordoet, maar misschien wint de 'kans' het van de 'logica': Elementaire materie, met zijn elementaire geestdeeltjes, zou kunnen wachten tot er een hoger ontwikkelde structuur langskomt,*", enzovoort.

(E, p73) *"Kort gezegd, in tegenstelling tot Teilhards standpunt, lijkt het mij natuurlijker te denken dat de evolutie de Geest van het elementaire bevoordeelt en dat, wanneer de kwaliteit van de elementaire Geest – de kennisinhoud van het elementaire – voldoende niveau van negatieve entropie heeft bereikt, deze in staat zal zijn een nieuwe complexere structuur voort te brengen. Waarom is dit nieuwe perspectief zo belangrijk, vergeleken met Teilhards benadering? Omdat uiteindelijk voor Teilhard het elementaire nergens voor dient in de evolutie. Zodra materiële elementen, die onderdeel uitmaken van de levende cel, uit het celmembraan ontsnappen, verliezen zij (PR: volgens Teilhard) alle kwaliteiten van bewustzijn die inherent zijn aan al het levende"*

Het moet mij van het hart dat Charon het werk van Teilhard, naar mijn idee, slecht heeft gelezen. Niet alleen zegt Teilhard dat de evolutie als het ware door de toekomst wordt voortgetrokken, maar veel indringender stelt Teilhard dat de evolutie wordt voortgetrokken door de 'centripetale kracht' van de geestelijke inhoud van de mate-

rie. Over de betekenis van het elementaire spreekt Teilhard zich niet uit. De rol van het elementaire wordt door Teilhard niet gebagatelliseerd, maar eenvoudigweg niet nader belicht. Hij had daarvan ook, in de jaren veertig van de vorige eeuw, nog onvoldoende kennis.

Wat ik zie is dat de kennisopbouw in de eonen, de negentropie van de eonen, een prachtige invulling geeft aan de niet nader gedefinieerde 'centripetale kracht' van Teilhard. Ik zie daarin geen tegenstelling. Wat mij verbaast is, dat Charon geen nadere invulling heeft gegeven aan de gedachte dat eonen in complexe verbanden waarschijnlijk andere eigenschappen zullen vertonen dan de individuele. Immers, ook voor de materie geldt, dat atomen heel andere eigenschappen hebben dan elementaire deeltjes en moleculen andere eigenschappen dan atomen, cellen andere dan moleculen, organen andere dan cellen, organismen andere dan organen.

Charon vindt het waarschijnlijker dat complexe materiële structuren voortkomen uit eonen die eerst hun negentropie hebben verhoogd, dan dat hoger bewuste eonen zouden voortkomen uit materiële structuren die op onverklaarbare wijze eerst meer complex zijn geworden. Dat klinkt zeker logisch, maar zou het misschien ook kunnen zijn dat we de psychomateriële eigenschappen nog onvoldoende kunnen overzien om harde uitspraken te durven doen over oorzaak en gevolg bij de vorming van complexere structuren die samengaan met hoger bewustzijn. Ik denk dat Charon ten onrechte de belangrijke hypothese van Teilhard inzake complexiteit-bewustzijn aan de kant zet.

Voor onderdelen van de filosofie van Charon heeft dat wel belangrijke gevolgen. Als het zo is dat de hogere geestelijke eigenschappen alleen maar kunnen toebehoren aan complexe structuren in plaats van aan individuele eonen, dan is er dus geen zelfeone meer, maar alleen een – waarschijnlijk aan mijn hersenen verbonden – complexe structuur van eonen waarin al mijn herinneringen zijn opgeslagen, waarin mijn waardeoordelen tot stand komen, waarin mijn gevoelens vorm krijgen. Als mijn lichaam, na overlijden uiteenvalt, dan valt ook mijn complexe hersen- en bijbehorende eonenstructuur uit-

een en is er dus geen sprake meer van een mogelijkheid tot reïncarnatie, althans niet op de wijze zoals Charon dat nu beschrijft.

Als ik nu terugkijk naar de basisveronderstelling van Charon, waarmee paragraaf 5 begint, dan kom ik tot de conclusie dat deze veronderstelling niet met de werkelijkheid overeenstemt. Charon heeft geprobeerd om de Geest te reduceren tot een complex-fysisch verschijnsel, dat zich gedraagt volgens de wetten van de complexe fysica. Met zijn veronderstelling gaat hij geheel voorbij aan de metafysische eigenschappen van de bewuste menselijke Geest en van de kosmische Geest.

6. Conclusies

De filosofie van Charon biedt ons nieuwe inzichten in de mogelijke eigenschappen van elektronen. De uitkomsten van zijn rekenwerk en de fysische interpretaties daarvan laten eigenschappen zien van het elektron, die het aannemelijk maken dat het elektron een belangrijke rol kan spelen bij de opslag van informatie, niet alleen in een menselijk geheugen, maar in alle elektronen, waar dan ook in de kosmos. De elektronen bieden daarmee dus ook de mogelijkheid van een kosmisch geheugen vanaf de oerknal.

Een tweede eigenschap, die eveneens volgt uit het fysisch rekenwerk van Charon, is dat de geheugenopslag een volkomen duurzaam karakter heeft en dat de informatie in het elektrongeheugen dus alleen maar kan toenemen. Deze bijzondere eigenschap maakt het aannemelijk dat de steeds opgebouwde kosmische en biologische informatie een belangrijke rol kan hebben gespeeld in de opbouw van de evolutie, waarin we immers zien dat er sprake is van toenemende complexiteit en van toenemend bewustzijn.

Als wij veronderstellen dat de Geest, naast energie en materie, vanaf de oerknal steeds aanwezig is geweest in elementaire deeltjes, dan biedt het elektron enkele mechanismen die van groot belang kunnen zijn voor de ontwikkeling van een bewuste Geest. Misschien kunnen we zelfs stellen dat het elektron in aanmerking komt als drager van de elementaire Geest. Charon beschrijft mechanismen die van belang kunnen zijn voor het functioneren van de Geest: opname van

informatie, duurzame opslag van informatie,erschikking van informatie, communicatie en uitwisseling van informatie tussen elektronen onderling.

Charon gaat echter verder en veronderstelt dat het elektron niet alleen als drager van de Geest moet worden gezien, maar dat de elektronen met hun bijzondere fysische eigenschappen moeten worden gezien als de bepalende vormgevers van de Geest. Hij slaagt er mijns inziens niet in aannemelijk te maken dat de metafysische eigenschappen van de Geest vorm kunnen krijgen in het fysische elektron.

Hij laat niet zien hoe het elektron – of een samenwerkingsverband van elektronen – betekenis kan geven aan de opgeslagen informatie. Hij laat niet zien hoe elektronen uit de opgeslagen informatie tot een oordeel kunnen komen, ergens iets van kunnen vinden, een emotie kunnen oproepen. Hij laat niet zien hoe elektronen tot een doelstelling kunnen komen, of tot planvorming.

Ook legt Charon, naar mijn oordeel, te veel nadruk op de betekenis van de kennisopbouw in het individuele elektron. Hij gaat daarin zo ver dat hij de belangrijke hypothese van Teilhard verwerpt, namelijk dat toename van complexiteit en bewustzijn steeds hand in hand gaan.

Charon zou er, naar mijn mening, beter aan gedaan hebben zich te beperken tot het beschrijven van de mechanismen die hij kan waarmaken of aannemelijk maken. Hij had zijn werk moeten aandragen als vernieuwende bouwstenen voor verder onderzoek in de grote queeste naar de geheimen van de Geest.

Geest en kosmos

Benedict Broere

Wat denkt u, wat bestaat er méér, uzelf of uw brein? Dit lijkt ongetwijfeld een vreemde vraag, maar vele wetenschappers zijn het erover eens dat strikt genomen uw brein er méér is dan uzelf.¹ Althans, u bent er natuurlijk wel, maar u bent er dan als een bijproduct van actieve hersenen. Uw hersenen zijn actief, er gaan stroompjes doorheen, door neuronen, synapsen, en hopla... u bent er!

Er zijn mensen die hier vraagtekens bij zetten. Althans, zij wijzen op recente wetenschappelijke ontwikkelingen en zeggen dan, dat het in alle redelijkheid niet mogelijk is om vanuit het één het ander te verklaren. Eén van hen is de Amerikaanse filosoof Thomas Nagel, hoogleraar rechten en filosofie aan de New York-University.² In zijn boek *Geest en kosmos* zet hij zich af tegen het reductief materialisme dat stelt, dat alles te herleiden is tot materiële processen.³ Hij ziet het als problematisch bijvoorbeeld om bewustzijn, en daarmee o.a. intentionaliteit, betekenis, doelgerichtheid, redeneren en waarden, te verklaren vanuit onderzoek van puur fysische, chemische en biologische processen.⁴ Waarnaast hij zich ook verzet tegen het neodarwinisme, dat de opkomst van leven wil verklaren vanuit enkel materiële ontwikkelingen, en tegen de idee dat je met een puur fysische 'theorie van alles' een universum kan verklaren waarin 'bewuste levende wezens en hun geestelijk leven' mogelijk zijn.⁵ Hij plaatst aldus forse vraagtekens bij bijvoorbeeld de volgende uit-

¹ Speciaal de Amerikaanse filosoof Daniel Dennett benadrukt het illusoire van ons bewustzijn: het is er wel, maar het is er niet echt; echt is vooral het hersenproces dat de illusie van bewustzijn genereert – zie in Wikipedia: [Philosophical zombie](#); [materialisme](#), [reductionisme](#), [fysicalisme](#), [filosofie van de geest](#).

² Zie in Wikipedia: [Thomas Nagel](#); [Mind and Cosmos](#); [What Is it Like to Be a Bat?](#).

³ Thomas Nagel, *Geest en kosmos. Hoe houdbaar is de neodarwinistische visie? (Mind & Cosmos. Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature is almost certainly False)*, [Amsterdam University Press](#), Amsterdam, 2014. Zie op internet bijvoorbeeld in *The Weekly Standard* het artikel [The Heretic](#) door Andrew Ferguson, in *The New Yorker*: [Thomas Nagel: Thoughts Are Real](#), de blogpost van Caltech-fysicus Sean Carroll [Mind and Cosmos](#), en de blogpost van filosoof Edward Feser [Mind and Cosmos Roundup](#).

⁴ *Ibid.*, p. 21

⁵ *Ibid.*, p. 50

spraken, van respectievelijk de filosoof Daniel Dennett, de etholoog en evolutiebioloog Richard Dawkins en de paleontoloog, zoöloog en bioloog Stephen Jay Gould: "Alleen een theorie die het bewustzijn verklaart in termen van onbewuste gebeurtenissen, is in staat het bewustzijn te verklaren."⁶ – "Onze genen hebben ons gemaakt. Wij, dieren, zijn hun wegwerpoverlevingsmachines. De wereld van de genenmachine is er een van wilde competitie, meedogenloze exploitatie en valsheid."⁷ – "Buiten onze schuld en zonder enige kosmische opzet of bewuste bedoeling zijn we, bij de gratie van een schitterend evolutionair ongeluk genaamd intelligentie, de rentmeesters van de continuïteit van het leven op aarde geworden."⁸

Dus in tegenstelling tot deze vertolkers van het reductief materialisme veronderstelt Nagel dat het niet zal lukken om bewustzijn, leven en het zeer complexe te verklaren vanuit onderliggende materiële fenomenen. Want voortschrijdend wetenschappelijk inzicht suggereert dat het onmogelijk is, ook niet via emergentie, om bewustzijn te verklaren vanuit biochemische processen.⁹ Zoals het ook steeds moeilijker lijkt om bijvoorbeeld het ontstaan van leven te verklaren vanuit neodarwinistische evolutionaire processen.¹⁰ Of om ook de zo complexe cel te verklaren vanuit een chemische evolutie in een wereld van puur bewusteloze materie.

Bijvoorbeeld de 'smaak van suiker' of hoe 'rood er voor je uitziet of hoe woede voelt' laten zich moeilijk puur materialistisch verklaren.¹¹ Ook is het moeilijk denkbaar dat het niet-materiële bewustzijn ooit is ontstaan vanuit puur materiële evolutionaire processen.¹² Zoals het ook moeilijk voorstelbaar is dat 'een systeem dat zo ontstellend

⁶ Daniel Dennett, *Het bewustzijn verklaard*, Contact, 1995, p. 498.

⁷ "Our genes made us. We animals exist for their preservation and are nothing more than their throwaway survival machines. The world of the selfish gene is one of savage competition, ruthless exploitation, and deceit." Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Granada, 1978, citaat van de kaft.

⁸ Uit het interview met Stephen Jay Gould in: Wim Kayzer, *Een schitterend ongeluk*. Oliver Sacks, Stephen Jay Gould, Stephen Toulmin, Daniel C. Dennett, Rupert Sheldrake en Freeman Dyson, Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1993, p. 109.

⁹ Ibid., p. 64 e.v.

¹⁰ Ibid., p. 46 e.v.

¹¹ Ibid., p. 53 e.v.

¹² Ibid., p. 136.

functioneel complex en informatierijk als een zichzelf reproducerende cel is, aangestuurd door DNA, RNA of een voorloper daarvan, alleen door chemische evolutie uit een dode omgeving kan zijn ontstaan'.

Nagel zegt eigenlijk dat er iets fundamenteel mis is met de tegenwoordig algemeen heersende manier van verklaren van de wereld. En als filosoof ziet hij het als taak om die manier van verklaren te bekritisieren. Focus van kritiek is dan vooral het bewustzijn, dat in die heersende verklaringsidee nauwelijks serieus wordt genomen. Terwijl 'bewustzijn' daarentegen eigenlijk heel logisch moet samenhangen met de werkelijkheid en de verklaring ervan.

Hij schrijft: "Het bestaan van bewustzijn is tegelijkertijd een van de meest vertrouwde en een van de meest verbazingwekkende dingen van de wereld. Geen opvatting van de natuurlijke orde die dat niet onthult als iets wat te verwachten was, kan zelfs maar streven naar een vage schets van compleetheid."¹³ – "De vraag is hoe we de geest in de volle betekenis ervan als product van de natuur moeten begrijpen – of liever, hoe we de natuur moeten begrijpen als een systeem dat in staat is tot het voortbrengen van de geest."¹⁴ – "Hoe heeft de kosmos wezens kunnen laten ontstaan die succesvol kunnen nadenken over wat goed en slecht is, juist en verkeerd, en die morele en evaluatieve waarheden kunnen ontdekken die niet afhankelijk zijn van hun overtuigingen?"¹⁵

Nagel meent zelfs dat een goede verklaring van het bestaan waarschijnlijk helemaal niet mogelijk is zonder dat op de een of andere manier juist het bewustzijn daarin een centrale plaats heeft. Als voor de hand liggende kandidaat van verklaring ziet hij evenwel het theïsme als te zeer verbonden met een Geest die beweegt aan "de uiterste randen van de wereld..."¹⁶ Waarna hij wijst op "een alternatieve wereldlijke opvatting", "die de geest en alles wat daarbij hoort niet erkent als de uitdrukking van goddelijke intentie, maar als

¹³ Ibid., p. 62

¹⁴ Ibid., p. 82

¹⁵ Ibid., p. 118

¹⁶ Ibid., p. 29

een fundamenteel principe van de natuur samen met de wetten van de natuurwetenschap".¹⁷

Hij suggereert daarbij de mogelijkheid van een "neutraal monisme"¹⁸ en van ook een panpsychisme¹⁹. Hij schrijft bijvoorbeeld: "Wij zijn zelf grootschalige, complexe voorbeelden van iets dat zowel objectief fysisch van buiten is als subjectief geestelijk van binnen. Misschien doordringt de basis voor deze identiteit de hele wereld wel."²⁰ Waarmee hij dus doelt op een wereld waarin geest en materie zodanig in elkaar grijpen, dat je kan spreken van een bezielde wereld, een *Anima Mundi*.²¹ Wat op zich zeer doet denken aan de visie van bijvoorbeeld Teilhard de Chardin, Whitehead, Hegel, Spinoza en Leibniz.²²

Nagel is zich evenwel bewust van "het huidig klimaat van een dominant wetenschappelijk naturalisme, dat krachtig gebaseerd is op speculatieve darwinistische verklaringen van praktisch alles, en tot de tanden gewapend tegen aanvallen vanuit religie..."²³ Maar deze verklaringen ziet hij dus, zoals hij dat omschrijft, als niet bevredigend voor het 'gezond verstand' en meer voortkomend uit een bepaalde 'wil om te geloven'.²⁴ Hij schrijft in de Conclusie: "Een goed begrip van het heelal als fundamenteel geneigd tot het voortbrengen van leven en geest vereist waarschijnlijk een veel radicalere

¹⁷ Ibid., p.31

¹⁸ Ibid., p. 11 en 66. "Neutraal monisme. Vorm van identiteitstheorie; overtuiging dat zowel mentale als fysieke staten/processen eigenschappen of substanties zijn van één en dezelfde herkomst (zonder zelf uiteindelijk mentaal of fysiek te zijn)." Uit: <http://www.filosofischwoordenboek.nl/2012/10/n.html>.

¹⁹ Ibid., p. 66 en 97. "Panpsychisme is een metafysisch begrip en een filosofische leer. Het woord komt uit het Grieks: 'pan'= alles, geheel en 'psychè'= ziel, geest; het is een synoniem van 'al-bezielings-leer'. Panpsychisme gaat ervan uit dat ofwel alle materie bezielde is, ofwel, in ruimere zin, dat de kosmos als organisme bezielde is. Hiermee wordt niet bedoeld dat alle materie levend is of bewustzijn bezit, maar eerder dat de samenstellende delen van de materie of wat deze vormt een soort bewustzijn heeft." Uit: [Wikipedia – Panpsychisme](#). Zie ook bijvoorbeeld in Youtube: [Galen Strawson: Panpsychism vs. Physicalism?](#)

²⁰ Ibid., p. 50-51

²¹ Zie in Wikipedia: [Wereldziel](#), [Weltseele](#), [Anima Mundi](#).

²² Zie in Wikipedia bijvoorbeeld: [Panpsychism](#), [Panpsychismus](#), [Pierre Teilhard de Chardin](#).

²³ Ibid., p. 139

²⁴ Ibid., p. 13, 37-38 en 140

afwijking van de vertrouwde vormen van naturalistische verklaring dan ik op dit moment kan bedenken." ²⁵

Helemaal aan het eind van zijn betoog suggereert Nagel dat over een generatie of twee het lachwekkende van de "huidige weldenkende consensus" zal worden ingezien. ²⁶ Persoonlijk vind ik dit rijkelijk optimistisch, omdat dit reductief materialisme zo'n hardnekkig aangehangen dogma is. Maar ik zou het wel toejuichen, want nu wordt steeds maar benadrukt dat we, zoals filosofen als Sartre en Camus het typeren, een absurd en zinloos universum bewonen. ²⁷ Waarnaast de visie van Nagel steun geeft aan een veel aantrekkelijker idee, bijvoorbeeld dat van Teilhard de Chardin over een bewust en zich ontwikkelend universum. De filosoof Max Wildiers schrijft over het contrast tussen Sartre en Teilhard: "Bij de eerste wordt de mens geheel geïsoleerd uit de hem omringende wereld en teruggeworpen op zichzelf. Bij Teilhard echter voelt hij zich verbonden met de hele kosmische evolutie en wordt hij uitgenodigd om boven zichzelf uit te stijgen door een grootse taak op zich te nemen." ²⁸

Thomas Nagel is trouwens atheïst, maar hij lijkt daarmee vooral te zeggen dat hij de idee van de bijbelse God afwijst. Waarnaast evenwel zijn wijzen op bewustzijn als werkelijk bestand in en met het

²⁵ Ibid., p. 139

²⁶ Ibid., p. 140

²⁷ Peter Kunzmann, Franz-Peter Burkard, Franz Wiedmann, *Sesam Atlas van de filosofie*, Sesam/Anthos, Amsterdam, 1996, p. 203; "Sartre zegt: het zijn heeft geen grond, we weten niet waarom het er is. Het is er gewoon domweg in al zijn bruutheid en stomp-zinnigheid." Theo de Boer, *De God van de filosofen en de God van Pascal. Op het grensgebied van filosofie en theologie*, Meinema, Zoetermeer, 1989, p. 69.

²⁸ N.M. Wildiers, *Het wereldbeeld van Pierre Teilhard de Chardin*, Standaard, Antwerpen, Amsterdam, 1962, p. 107. "Geest, vermoed ik, is niet een onverklaarbaar ongeval of een goddelijk en anomalisch geschenk maar een fundamenteel aspect van de natuur, dat we niet zullen begrijpen totdat we de ingebouwde grenzen van de hedendaagse wetenschappelijke orthodoxie overstijgen. Ik zou daaraan willen toevoegen dat sommige theïsten dit zelfs acceptabel zouden kunnen vinden; aangezien zij kunnen volhouden dat God uiteindelijk verantwoordelijk is voor een dergelijke meer uitgebreide natuurlijke orde, zoals ze geloven dat hij dat is voor de wetten van de fysica." Citaat uit het artikel *The Core of Mind and Cosmos* van Thomas Nagel in Opinionator – zie in *The New York Times*: http://opinionator.blogs.nytimes.com/2013/08/18/the-core-of-mind-and-cosmos/?_php=true&_type=blogs&_php=true&_type=blogs&_r=1.

('Anomalisch': " Een **anomalie** is een feit, of verschijnsel, of tegenspraak in een theorie die binnen een bepaald model of **paradigma** niet verklaard kan worden." [Wikipedia: Anomalie](#).)

materiële universum een ander soort God suggereert, meer een God van mystici en filosofen. Hij schrijft in een artikel waarin hij de kern van Geest en kosmos weergeeft:

"Mind, I suspect, is not an inexplicable accident or a divine and anomalous gift but a basic aspect of nature that we will not understand until we transcend the built-in limits of contemporary scientific orthodoxy. I would add that even some theists might find this acceptable; since they could maintain that God is ultimately responsible for such an expanded natural order, as they believe he is for the laws of physics."

Zijn spreken over bewustzijn als iets dat werkelijk bestaat in de mens en in mogelijk de natuur in het algemeen, maakt Thomas Nagel tot haast een ketter in de ogen van aanhangers van de huidige consensus die zegt dat menselijk bewustzijn een willekeurig en illusoir bijproduct is van puur materiële processen.

De illustratie is van C.F. Payne en is afkomstig uit: *The Weekly Standard*, Mar 25, 2013, Vol. 18, No. 27, het artikel *The Heretic. Who is Thomas Nagel and why are so many of his fellow academics condemning him?* door Andrew Ferguson (zie internet).

Oproep herhaald!

Onze Stichting heeft dringend behoefte aan medewerkers. Bent u niet ouder dan 65 jaar en wilt u zich als vrijwilliger onbezoldigd ervoor inzetten om Teilhard de Chardin en zijn streven naar de convergentie van wetenschap en religie ook in Nederland op de kaart te houden, dan nodigen wij u uit per e-mail (teilhard@planet.nl) naar een van de volgende deelfuncties te solliciteren:

- redactielid (van het tijdschrift GAMMADELTA)
- bestuurslid
- vertaler uit het Frans, Duits, Engels, Spaans of Italiaans.
- correspondent (bv. met een of meer van de Teilhard-organisaties in Amerika, Engeland, Frankrijk, Italië, Spanje)
- recensent van in ons land verschijnende boeken in samenhang met wetenschap en religie
- archiefbeheerder (o.a. voor digitalisering kaartsysteem)
- bibliotheekbeheerder (van ± 1500 boeken, 5000 krantenartikelen)
- webdesigner resp. webmaster
- PR-functionaris

Voor mensen boven de 65 bestaat de mogelijkheid te solliciteren naar een functie in de aanbevelingscommissie en/of in de raad van advies.¹

U hoort z.s.m. van ons waartoe de evaluatie van alle binnengekomen reacties heeft geleid en wanneer wij u uitnodigen voor een persoonlijk gesprek.

Namens het bestuur,

Joke Even
secretaris

¹ Ook mensen met een uitkering wordt gevraagd te solliciteren. Wij zouden dan graag door een juridisch adviseur willen laten onderzoeken in hoeverre men voor onze Stichting zal mogen werken met volledige behoud van uitkering.